

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра української та світової літератур

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Мельник Н. Г.

Протокол № _____

«__» _____ 2019 р.

Реєстраційний № _____

«__» _____ 2019 р.

ДУХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ГУМОРУ ОСТАПА ВИШНІ

Кваліфікаційна робота студентки
факультету української філології
групи ЗУМЛМ-14 другого
(магістерського) рівня
спеціальності 014.01 Середня освіта
(українська мова і література)
Бублик Ганни Сергіївни

Керівник:

кандидат філологічних наук,
доцент **Онiкiєнко І. М.**

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Члени комісії: _____

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Бублик Г. Духовний потенціал гумору Остапа Вишні: рукопис, Кривий Ріг, 2019. 74 С.

У кваліфікаційній роботі досліджено духовний потенціал усмішок Остапа Вишні для становлення національно свідомої особистості в глухі роки репресій та сталінщини, а також інтегрованість творів гумориста в сучасне українське суспільство. На прикладі творчості Остапа Вишні й інших письменників простежено розвиток та еволюцію жанрів гумору та сатири в українській літературі, знищення їх тоталітарною системою. З'ясовано літературознавчі та культурологічні поняття, якими оперуємо у роботі. Окреслено тематику й проблематику усмішок. Досліджено роль усмішок Остапа Вишні для справи національного відродження в 20-х роках . Розкрито поетику національного полювання у збірці «Мисливські усмішки».

Ключові слова: духовний потенціал, усмішка, гумор, сатира, національне відродження, поетика національного полювання.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	7
1.1. Розвиток гумору та сатири в українській літературі 20-30-х р. XX ст.....	7
1.2. Визначення понять «гумор», «сатира», «усмішка», «іронія» в літературознавстві та «духовний потенціал», «національна свідомість», «національна ідентичність», «ментальність» у культурології.....	11
1.3. Оцінка творчості Остапа Вишні в літературній критиці.....	16
Висновки до першого розділу.....	22
РОЗДІЛ 2. РОЛЬ УСМІШОК ОСТАПА ВИШНІ ДЛЯ СПРАВИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ В 20-Х Р. XX СТ.	24
2.1. Проблеми національної ідентичності українського села 20-х років XX ст. в усмішках Остапа Вишні.....	24
2.2. Проблеми розвитку української нації в усмішках Остапа Вишні з українознавства.....	37
Висновки до другого розділу.....	45
РОЗДІЛ 3. РОЗКРИТТЯ ПОЕТИКИ НАЦІОНАЛЬНОГО ПОЛЮВАННЯ У ЗБІРЦІ ОСТАПА ВИШНІ «МИСЛИВСЬКІ УСМІШКИ»	47
3.1. Умови літературної діяльності Остапа Вишні після ув'язнення у 1943-1956 роках.....	47
3.2. Лірико-романтична концепція національного полювання у збірці «Мисливські усмішки» Остапа Вишні.....	51
3.3. Авантюрно-пригодницька концепція національного полювання у збірці «Мисливські усмішки» Остапа Вишні.....	57
Висновки до третього розділу.....	63
ВИСНОВКИ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	74

ВСТУП

Остап Вишня – зачинатель і основоположник нової української сатири та гумору. Письменник правдиво відтворював у своїх усмішках своєрідний тип українця, національну ментальність. Також в полі його зору були проблеми культури, освіти, природи, мистецтва, складні процеси, що відбувалися в українському селі. Остап Вишня критикував відсталість народу, безкультур'я, бюрократизм, безгосподарність, утверджуючи нові форми життя, необхідність боротьби за гідність і честь простої людини. Дотепний фейлетоніст, сатирик, гуморист, незрівнянний сміхотворець, народний мудрець, великий громадянин, автор гострої політичної спрямованості, за висловом Максима Рильського, був «всенародним стрільцем по підлоті, по зрадництву, по головоत्याпству, по всіх, хто – проти народу» [65, с. 5]. Його спадщина – це своєрідний літопис героїчного шляху нашого народу. Від фейлетону й памфлету до музичного гротеску, від гуморески-нарису й усмішки-жарту до усмішки-оповідання й усмішки-статті та рецензії – така жанрова і стильова палітра письменника.

Актуальність теми дослідження полягає в необхідності з'ясування, як усмішки Остапа Вишні в наш складний час продовжують впливати на формування національної свідомості, ідентичності, патріотизму, загальнолюдських цінностей, високої моралі, заснованої на народній педагогіці. З метою самовдосконалення українцям необхідно уміти усвідомлювати свою неповторність, самодостатність, сприйняття себе в європейському контексті й водночас визнавати свої вади, виробляти здатність до іронії та самоіронії. Цьому нас навчають усмішки письменника.

Сучасна наука має значний доробок щодо дослідження творчості Остапа Вишні. І. Дузь найповніше висвітлив життєвий і творчий шлях видатного митця, новаторство, національний характер гумору. А. Журавський разом з дружиною Остапа Вишні, Варварою Губенко-Маслюченко, видав матеріали, опрацювавши архіви, періодичну пресу, листування, спогади. Ю. Бурляй, І. Дзеверін, В. Дорошенко у своїх працях звертали увагу на висвітлення ідейної

спрямованості творів письменника. Б. Пришва визначив засоби комічного, що їх застосовував гуморист, на фактичному матеріалі розкрив характер контрастності й визначив сутність кожного прийому. Б. Мінчин, Ю. Кобилецький, П. Моренець теж розглядали майстерність Остапа Вишні. Праця І. Зуба розкрила великий арсенал самобутніх засобів мистецтва сміху, ідейно-естетичні та стильові особливості його творів. Додали суттєвих акцентів до творчого портрета гумориста передмова Ю. Цекова до чотиритомника творів Остапа Вишні, вступне слово Ф. Маківчука до п'ятитомника, праці Ю. Лавріненка та Г. Семенюка. На конференції, присвяченій 125-річчю від дня народження письменника, що відбулася в Інституті філології Київського національного університету імені Т. Шевченка в 2014 році, прозвучали доповіді Ю. Коваліва, Т. Гундорової, С. Гальченка, М. Наєнка, М. Сулими та ін. Н. Малюга розглядала особливості використання словесних засобів комічного в мові творів Остапа Вишні, а Ж. Колоїз – гру слів як стилістичний прийом гумориста.

Проблема формування морально-духовної культури особистості була в центрі уваги ще на початку ХХ ст. Серед дослідників варто виокремити В. Вернадського, М. Бердяєва, Г. Ващенко, В. Сухомлинського, С. Рубінштейна, В. Соловйова та ін. Теоретичне обґрунтування значущості виховання духовних цінностей особистості здійснили І. Бех, О. Сухомлинська, В. Бондар, М. Боришевський, Н. Вірич, В. Кірсанов, Бахтін, М. Бердяєв та ін. Окремі аспекти проблеми людини та національної свідомості були розглянуті в дослідженнях провідних науковців (І. Бех, І. Бичко, Й. Вирост, О. Докуніна, І. Зязюн, С. Корнєва, В. Кремень, В. Кришук, І. Кресіна, І. Підласий, М. Пірен, О. Рудакевич, К. Чорна та ін.).

Наукова новизна даної роботи полягає в тому, що ми розглядаємо роль творів Остапа Вишні для формування національної ідентичності українства в глухі роки репресій та сталінщини, а також інтегрованість творів гумориста в сучасне українське суспільство.

Метою дослідження було розкрити духовний потенціал усмішок Остапа Вишні для становлення національно свідомої особистості.

Мета дослідження передбачає розв'язання комплексу **завдань**:

1. Здійснити огляд розвитку гумору та сатири в українській літературі 20-30-х років ХХ ст., умов діяльності Остапа Вишні після ув'язнення 1943-1956 р.

2. З'ясувати визначення літературознавчих понять «гумор», «сатира», «усмішка», «іронія» та культурологічних понять «духовний потенціал», «національна ідентичність», «національна свідомість», «ментальність».

3. Розглянути творчість Остапа Вишні в оцінці літературної критики.

4. Розкрити роль усмішок гумориста для справи національного відродження у 20-х роках ХХ ст.

5. Визначити роль «Мисливських усмішок» для розкриття поетики національного полювання.

Об'єктом дослідження є збірки «Вишневі усмішки сільські», «Усмішки. Фейлетони. Гуморески. 1919-1925», «Вишневі усмішки київські», «Усмішки, фейлетони, гуморески. 1925-1933», «Мисливські усмішки».

Предметом дослідження є духовний потенціал усмішок Остапа Вишні.

Методи дослідження: біографічний, культурно-історичний, літературознавчий аналіз.

Практичне значення дослідження полягає в можливості застосування основних положень і результатів для вивчення творчості Остапа Вишні в школі, з'ясування його місця в літературному процесі ХХ ст. Матеріали роботи можуть бути застосовані під час уроків, занять гуртків, спецкурсів.

Із теми дослідження є публікація: Бублик Г. Остап Вишня та сатиричний контекст. Матеріали студентських наукових читань. Випуск 6 : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2019. С. 10–15.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, 3-х розділів, висновків, списку використаної літератури (72 позиції), списку використаних джерел (5 позицій). Повний обсяг досліджень – 74 сторінки, з яких 66 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Розвиток гумору та сатири в українській літературі в 20-30-х роках ХХ ст.

Літературний критик В. Дончик зазначав, що гумористика на початку ХХ ст. стає голосом протесту проти зневаження прав українства: «Спираючись на плідні традиції українського мистецтва сміху ХІХ ст. (досить назвати лише імена І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, Л. Боровиковського, Т. Шевченка, С. Руданського, І. Франка та інші), сатира поринає у вир суспільно-політичних подій і пристрастей, пов'язаних із боротьбою демократичних сил суспільства проти соціального упослідження людини, приниження її національних інтересів, національної гідності» [35, с. 358]. Спалах громадсько-політичної активності в українському суспільстві на початку ХХ ст. викликав творче піднесення і в українській сатирі. У Києві було засновано ряд українських газет і журналів, зокрема сатиричний журнал «Шершень». Систематично виходила серія «Весела книжка» («Плужанин»), «Масова гумористична бібліотека» (ДВУ). На сторінках червоноармійських газет друкувалися сатиричні вірші, гуморески, байки, спрямовані проти білогвардійщини й зовнішньої контрреволюції. У пресі протилежного табору з'являлися сатиричні публікації, пройняті антибільшовицьким пафосом. Вони засвідчували сподівання тієї частини народних мас, яка соціальне визволення й національне відродження України пов'язувала з утвердженням самостійної Української держави.

У 1919 році Павло Грунський (Остап Вишня) свої перші фейлетони, спрямовані проти денікінщини й зовнішньої контрреволюції, публікує в Кам'янці-Подільському в газетах «Трудова громада» й «Народна воля». 1922 року він плідно співробітничав з радянською пресою, а 1923 року виходить його збірка «Діли небесні», що приносить популярність митцеві. Тоді

ж із байками, сатиричними віршами, документальними віршованими фейлетонами виступає В. Еллан-Блакитний. Його сатиричні твори склали збірки «Нотатки олівцем», «Червона гірчиця», «Державний розум». До різних форм віршованої сатири звертаються Микита Волокита (В. Поліщук), В. Ярошенко, С. Пилипенко. Вони утверджували в літературі сатирико-гумористичну байку.

С. Пилипенко прагнув політизувати байку, оновити її форму. Критик В. Дончик писав, що «М. Зеров, упорядковуючи антологію «Байка і притча в українській літературі ХІХ-ХХ в.», і добором імен та творів (В. Блакитний, С. Пилипенко, В. Ярошенко, М. Терещенко, М. Годованець), і розглядом байкарства в цей період засвідчує процес відродження цієї класичної в українському письменстві форми та її утвердження в системі інших жанрів сатири та гумору» [35, с. 359].

Сатиричні вірші та байки друкував В. Еллан-Блакитний (вірш «Попередження»). У творі він обстоює право сатири на принципове ставлення до негараздів у суспільстві, неприйнятність позиції митця-лакувальника. Сатиричні твори В. Еллана-Блакитного вимагали швидкого реагування на негативні явища. Творчість В. Блакитного та Остапа Вишні визначили зміст, критичний пафос, художній рівень тогочасної сатири та гумору. Разом з ними творили й інші талановиті майстри. П. Капельгородський у 20-30-ті роки активно виступав із сатиричними віршами та гуморесками («Перевибори на селі», «По-божому, по-хорошому», «Брат» «слуг народу» та ін.). Позитивну роль у розвитку сатири відіграли твори майстрів несатиричного жанру – П. Тичини, В. Сосюри, М. Бажана, М. Рильського, Миколи Хвильового та ін. О. Білецький у статті «Про прозу взагалі та про нашу прозу 1925 року» поставив на перше місце книжки Миколи Хвильового «Сині етюди» та «Осінь». Він розглядав їх як найбільш оригінальні художні явища, говорив про три основні жанри української белетристики. До першого відносив твори, де зображена «героїка революції», до другого – твори революційної сатири, до третього – сатиричне зображення внутрішнього неладу в середовищі

колишніх ідейних борців, розпаду, що веде до моральної смерті. З вбивчою іронією та сарказмом Микола Хвильовий розкритикував прислужництво, лицемірство, переродженство кадрів у партійному й державному середовищі. На всезагальний огляд і осуд громадськості подав своє оповідання «Свиня» та повість «Іван Іванович» [35, с. 360].

Громадянські й естетичні позиції сатири в середині 20-х років треба було не лише утверджувати, а й захищати від диктатури пролетаріату. Майстри сатири та гумору В. Еллан-Блакитний, С. Пилипенко, Остап Вишня, Юрій Вухналь, Кость Котко, В. Чечвянський, П. Капельгородський, С. Чмельов, В. Ярошенко, Л. Чернов, М. Бондаренко, П. Нечай, О. Ковінька, М. Годованець обстоювали право цього жанру правдивість, художність творів.

Завдяки наполегливій праці письменників сатира й гумор утверджуються як повноправний жанр літератури. На сторінках «Червоного перця» (часопис було засновано 1922 р.) з'являються мініатюрна гумореска й сатирична мініатюра, в яких художньо оцінюються негативні факти. У творчості Остапа Вишні така форма сатири дістала образне визначення – «реп'яшки». Популярними були дружні шаржі та пародії. Червоноперчани зображували конфлікти й комічні ситуації, побачені на виробництві та в державних установах, недоліки та негаразди в побуті, гострі соціальні проблеми.

З'являлися твори, в яких ставились гострі соціальні проблеми. Наприклад, оповідання Григорія Епіка «Сторінка із щоденника Степана Івановича Курочки». Лицемірство, кар'єризм, оковамилювання викривалися і в творі П. Нечая «Сто відсотків». Своєрідні комічні сюжети розробляв Кость Котко в гуморесках, що увійшли до збірок «Сто годин на добу», «Теж люди». У Василя Чечвянського чимало сатиричних епізодів із діяльності міських установ, сфери обслуговування, побуту («Товариш Делегатенко про лінії», «Номерок і печатка», «Оздоровлення апарату» тощо). Цікаві сторінки в розвитку гумористики цього періоду пов'язані з іменем Юрія Вухналя (збірки «По злобі», «Життя й діяльність Федька Гуски», «Одружіння Гаврила Ратиці»).

Наприкінці 20-х — на початку 30-х років життя сатириків підпорядковується соціально-політичним кампаніям, обмежуються і тематика, і гострота публікацій. Журнал «Червоний перець» і його автори втягуються в політичну боротьбу, спрямовану проти українського народу, його літератури. П'ятий номер «Червоного перця» (1930) було присвячено сфабрикованому слідчими з репресивних органів процесові СВУ. У ролі викривачів підсудних авторитетних діячів культури й науки — тут виступили усі штатні автори цього видання. До цієї ганебної кампанії були залучені письменники-несатирики (І. Микитенко, П. Панч, І. Сенченко, О. Слісаренко, Микола Хвильовий).

1930 року в пресі з'явилася стаття О. Полторацького «Що таке Остап Вишня?». Автор звинувачував гумориста у невідповідності ідеологічного спрямування його творів. Він принизив письменника своїм зневажливим ставленням до його творчості. На захист Остапа Вишні виступив Микола Хвильовий, надрукувавши статтю «Остап Вишня в світлі «лівої» балабайки». Він показав непрофесійне розуміння автором статті художньої специфіки гумору та сатири, вульгарність вимог до цього жанру, заперечив необ'єктивний характер подібної критики.

Починаючи з 1933 року, розпочалися зміни в кадровому «корпусі» працівників сатирично-гумористичного жанру. Зі сторінок журналу зникають імена популярних авторів. 12 травня 1933 року арештовують М. Ялового, друга й соратника Миколи Хвильового. Сам Микола Хвильовий зважився на фатальний крок. Він 13 травня цього ж року покінчив життя самогубством. Дійсність примусила Хвильового звернутися до сатири. Критик С. Єфремов з приводу збірки «Сині етюди» зауважував: «З Хвильового зовсім не сатирик, у його наскрізь лірична вдача, але така вже дійсність, що як тут не писати сатири» [19, с. 26]. Микола Хвильовий засобами сатири розкрив механізми тоталітарної системи, висміяв образ совбарина, світ партійних функціонерів, держиморд, міщан, жінок - чекістів, які доносили на своїх чоловіків. Його сатира ставала небезпечною. Микола Хвильовий самознищився, бо думав, коли виразить такий протест, то припиняться репресії. Його сподівання не

справдилися. У грудні 1933 р. арештовують Остапа Вишню, далі – інших письменників-сатириків. З 1934 р. «Червоний перець» припиняє існування.

1.2. Визначення понять «гумор», «сатира», «усмішка», «іронія» в літературознавстві та «духовний потенціал», «національна свідомість», «національна ідентичність», «ментальність» у культурології

Ю. Ковалів у «Літературознавчій енциклопедії» так пояснює поняття «гумор»: «Різновид відображення смішного, кумедного в життєвих явищах та людських характерах, є водночас вираженням ставлення автора до смішного і явищем художньої рецепції, «схваленням через висміювання» (М. Стеблін Камінський)» [41, с. 246]. У «Словнику української мови» за редакцією І. Білодіда є таке визначення: «Гумор – художній прийом у творах літератури або мистецтва, заснований на зображенні чого-небудь у комічному вигляді, а також твір літератури або мистецтва, що використовує цей прийом» [4, с. 194]. В. Лесин у довіднику «Літературознавчі терміни» тлумачить поняття «гумор» так: «Вид комічного, коли про серйозне говориться із добродушною посмішкою, коли піддаються доброзичливому осміянню часткові вади загалом добрих людей, окремі смішні риси в їхньому характері, поведінці, зовнішньому вигляді. Якщо сатира докорінно заперечує висміюване, то гумор спрямований на усунення недосконалостей у загалом позитивному в житті» [51, с. 48]. Р. Гром'як у «Літературознавчому словнику-довіднику» пише: «Гумор – різновид комічного відображення смішного в життєвих явищах і людських характерах. Гумор не заперечує об'єкта висміювання і цим відрізняється від сатири, для якої характерне цілковите заперечення й різке осміяння зображеного. Добродушний гумор піддає осміянню здебільшого часткові недоліки загалом позитивних явищ, окремі смішні риси в характері людини» [52, с. 173]. Н. Вірич зазначає, що «гумор – добрий сміх, який не містить глумління, спрямований на подолання часткових недоліків чи явища» [18, с. 15].

Поняття «сатира» Ю. Ковалів тлумачить так: «Різновид комічного, особливий спосіб художнього відображення довкілля, який полягає в гострому, осудливому, дошкульному висміюванні негативних, потворних явищ» [42, с. 368]. І. Білодід пише, що «сатира – художній прийом у творах літератури або мистецтва, заснований на різкому, дошкульному висміюванні пороків, хиб, негативних явищ дійсності» [5, с. 61]. У В. Лесина сатира – це «спосіб художнього відображення явищ дійсності, який знаходить вияв у різкому висміюванні негативного. За допомогою нещадного сміху письменники допомагають людям краще розпізнати і «звести порок з п'єдесталу» (Д. Писарєв). Адже негативне намагається вдавати з себе щось гарне, жалюгідне наряджається в тогу величного. І завдання сатири – зірвати цю фальш, викликати в людей відвагу до сміливої боротьби з нею, переконливо показати, що зло, неправда повинні загинути» [51, с. 193-194]. Р. Гром'як дає визначення так: «Сатира – особливий спосіб художнього відображення дійсності, який полягає в гострому, осудливому висміюванні негативного. У вузькому розумінні сатира – твір викривального характеру, спрямований проти соціально шкідливих явищ, які гальмують розвиток суспільства, на відміну від гумору, вона має гострий непримиренний характер» [52, с. 611].

Ю. Ковалів дає таке визначення поняття «усмішка»: «Різновид гуморески, введений в українську літературу Остапом Вишнею, який синтезував жанрові особливості гумористичного оповідання, анекдоту, фейлетону, поєднав іронічний наратив із конкретністю зображуваного об'єкта» [42, с. 516]. У І. Білодіда «Усмішка – гумористичний художній твір (перев. невеликий за розміром)» [6, с. 491]. «Усмішка – переважно невеличкий дотепний гумористичний твір, спрямований на висміювання негативного в житті», – зазначає В. Лесин [51, с. 233]. А. Гром'як пише, що «усмішка – різновид гумористики, введений в українську літературу Остапом Вишнею, автором збірки «Вишневі усмішки». Специфіка жанру полягає в поєднанні жартівливих замальовок, жанрових сценок, фейлетонних компонентів з елементами семантичної дотепності» [52, с. 688].

Поняття «іронія» в «Літературознавчій енциклопедії» Ю. Коваліва визначено так: «Троп, різновид антифразису, рідше тлумачать як стилістичну фігуру; вважається, на відміну від сатири, тонкою насмішкою, прихованою за допомогою поважного інакомовлення, запереченням під виглядом згоди, глузливою оцінкою поціновуваного предмета, явища» [41, с. 436]. «Іронія – засіб гумору й сатири, заснований на називанні супротивного, коли про щось говориться ніби в позитивному плані, але прихований підтекст свідчить про зовсім протилежне. Іронія може виражати різні відтінки сміху: сміх жартівливий, доброзичливий, лукавий, зневажливо-осудливий, глузливий, саркастичний тощо», – таке поняття подає В. Лесин [51, с. 83-84]. О. Галич у підручнику «Теорія літератури» зазначає, що «іронією називається слово або словесний зворот, що набувають змісту, прямо протилежного їхньому буквальному значенню» [20, с. 222]. Р. Гром'як дає таке визначення: «Іронія – художній троп, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення» [52, с. 313]. І. Насмінчук робить такий висновок: «Іронія може мати таку форму вираження, як лукаве удавання, коли людина прикидається простаком, який не знає того, що він знає» [57, с. 46].

Розглянемо поняття «духовний потенціал». Е. Помиткін зазначає, що «під потенціалом (від лат. *potentia* – сила) у широкому сенсі розуміють, як правило, ступінь потужності в певному відношенні або ж певну сукупність засобів і можливостей» [61, с. 22]. Цей термін застосовується як до відносно живих, природних, так і штучних об'єктів, предметів, явищ. У соціальній площині розрізняють економічний, військовий, ядерний потенціал країни тощо. Стосовно людини вживають такі словосполучення як інтелектуальний потенціал, творчий потенціал, особистісний потенціал. Потенціал характеризують як слабкий, низький, недостатній, середній, значний, високий, потужний, безмежний і т. п. [61, с. 22].

У функціональному вимірі духовний потенціал характеризує вищий ступінь людської самоорганізації, який позначається високим рівнем свідомості, самосвідомості та вольової саморегуляції особистості [61, с. 29].

Н. Вірич, говорячи про духовний потенціал гумору у формуванні особистості, зазначав, що «в основі «природи смішного» лежить певна невідповідність: між внутрішньою суттю об'єкта (особи) та зовнішньою формою; між наміром, з яким виконана певна дія, і її наслідком; між сподіваним – і дійсним результатом контактів між особами чи між особою і соціумом; між задумом і способом його реалізації; між почуттям чи ситуацією і словесною формою їх вираження» [18, с. 14]. Сміх може викликати також відхилення від загально визнаних норм: поведінкових, моральних чи мовленнєвих, що часто породжує різноманітні абсурди, безглуздя, недоречності й парадокси [18, с. 14]. Н. Вірич стверджує, що є закономірність, яка пов'язує проблему комічного з проблемами духовності. Щоб творити комічне чи сприймати його, людина повинна бачити й розуміти невідповідності та причини, що породжують сміх, повинна знати суспільно визнані норми, сповідувати суспільно значимі цінності, відхилення від яких висміюється, тобто мати певний духовний потенціал. У кінцевому результаті висміювані недоліки завжди зводяться до недоліків духовного або морального порядку [18, с. 14].

Поняття «національна свідомість» І. Кресіна розглядає як «складну модернізовану цілісну систему духовних феноменів і їх утворень, що сформувались у процесі історичного розвитку нації та відображають основні засади її буття і розвою» [47, с. 82]. Вона виділяє такі складові національної свідомості: національна ідентичність (уміння ідентифікувати себе з самотньою спільнотою), історична пам'ять, національна мрія, національна ідея, національний менталітет і характер тощо [47, с. 7].

Поняття «національної ідентичності» розглядалося вченими в контексті цілого синонімічного ряду: «самоактуалізація особистості», «самість», «Я-концепція». В. Кришук виділяє декілька різновидів ідентичності. Ми зосередимо увагу на деяких визначеннях. Я-ідентичність – ставлення до самого себе, але в контексті соціокультурного буття. Кожен персонаж ототожнює себе з оточенням, соціальною групою, актуалізуючи цінності власного Я та соціальної ролі особистості. Етична ідентичність – ідентифікація людини як

члена певної соціальної структури: етнос, нація, мовна група. Професійна ідентичність – ідентифікація людини з певними видами трудової діяльності. Політична ідентичність – ідентифікація людини з певною політичною групою [48, с. 124]. В. Крищук слушно зауважує, що інтерес до ідентичності обумовлений тим, що нам набагато складніше встановити, хто ми такі, аніж нашим пращурам, і прийнятним чином підтримувати нашу ідентичність в процесі нашого життя та добиватися її визнання іншими [48, с. 124].

Питання національної ідентичності, патріотичної думки, любові до України, рідної мови постійно перебували в полі зору Остапа Вишні. Вони складають духовний потенціал його гумору й потребують дослідження. Ідеологічна критика на початку 30-х років не раз закидала Остапу Вишні нелюбов до свого народу через дошкульне висміювання гумористом вад національного характеру. Слід розібратися, чи нелюбов керувала митцем? Остапом Вишнею керувало прагнення удосконалити українську людину, допомогти адаптуватися їй до нових соціальних умов, але й не втратити власну ідентичність. Його усмішки примушували розмірковувати про автентичні риси української ментальності, які передавались від пращурів, а не ті, що виробились під тиском соціальної мімікрії.

С. Корнева дослідила український менталітет і дала таке визначення: «Менталітет / ментальність народу – це той особливий спосіб мислення, в якому формується та зберігається особливе бачення окремої групи людей на світ; специфічна реалізація моральних якостей людини, які дісталися у спадок від національного середовища (переважно на підсвідомому рівні) кожному представникові окремого народу [45, с. 43].

О. Рудакевич вказує на те, що «ментальність долає історичні епохи, зберігає код нації. Вона не змінюється протягом життя одного або кількох поколінь» [45, с. 46].

Саме С. Корнева звернула увагу на те, що український менталітет впродовж історичного розвитку набував протилежних рис. Так, наприклад, в одній ситуації українців можна охарактеризувати як абсолютно покірну

націю, в іншій, навпаки, як об'єднання рішучих, наполегливих, з прагненням підпорядкувати своїй волі людей [45, с. 43]. Дослідниця веде мову про двоїстість української ментальності, виділяючи два її типи: землеробський та козацький.

О. Рудакевичем також відзначено прояв у національній культурі українців таких протилежних якостей характеру, як «героїзм і пасивність, волелюбність, індивідуалізм і конформізм, довірливість і підозрілість» [45, с. 46]. Дослідники вказують на поєднання ліризму, переповненого сентиментальними почуттями, та мужності, яка іноді переходить у войовничість.

Серед інших позитивних рис українців виділяють демократизм, миролюбність, доброзичливість. Своєрідним є український гумор, що спрямований переважно на підсміювання над собою, поєднуючи іноді м'якість та грубість. Гумор допомагає переносити всі негаразди і є головним джерелом оптимізму українців.

Українці зневажливо ставляться до суспільної нерівності, що призводить до їхньої погордливості, пихатості, зверхності щодо тих, що займають вищі щаблі [45, с. 44]. Серед негативних рис характеру дослідниця С. Корнева вказує на індивідуалізм, що призводить до відсутності згуртованості. Упертість проявляється у прагненні діяти по-своєму всупереч розумним доказам.

Як бачимо, українцям притаманні і позитивні, і негативні риси національного характеру, що стали об'єкт гумору Остапа Вишні.

1.3. Оцінка творчості Остапа Вишні в літературній критиці

Відомий дослідник творчості великого гумориста Іван Зуб писав: «Критика загалом високо оцінювала творчість Остапа Вишні – віддавала належне його оригінальному талантові, неповторній манері письма, злободенності й актуальності, Та доводиться згадувати (далі про них докладніше) і прикрі, несправедливі критичні виступи, в яких виявилось

нерозуміння та несприйняття праці Остапа Вишні, а то й спроби перекреслити її, вивести поза межі письменства. Такі факти – сумний наслідок міжгрупової боротьби в літературі, вульгарно-догматичного підходу до творчості та грубого, нерідко зневажливого ставлення до талановитих митців, – за умов культу особи це ставало звичною практикою в літературному щоденні» [33, с. 19].

Творчість Остапа Вишні почалася гуморескою «Чудака, їй-богу» (1921 р.). За життя побачило світ понад 100 збірок його творів, деякі з них неодноразово перевидавались. 1924 року вийшло дев'ять збірок Остапа Вишні, 1927 – п'ятнадцять, 1929 – двадцять вісім. Загальний тираж книжок досяг шестизначного числа. На той час це була фантастична цифра. Головний редактор журналу «Перець» Ф. Маківчук десять років спільно працював з видатним гумористом. Для нього він був «найвидатнішим майстром слова, найбільшим і найулюбленішим сміхотворцем. Його книжки купуються нарозхват, його слово прокладає собі дорогу у найглухіші і найглибші кутки України, у найдальші хутори і села» [16, с. 8]. Автор у дусі експериментальної прози винайшов свій оригінальний жанр – усмішку. Особливо популярними були «Вишневі усмішки сільські», «Вишневі усмішки кримські», «Українізуємось», «Вишневі усмішки театральні», «Моя автобіографія», «Вишневі усмішки закордонні». Остап Вишня завжди мав свою громадянську позицію, гостро висміював негаразди свого часу, разом з тим був сповнений глибокої любові до простої людини. У щоденникових записах під назвою «Думи мої, думи мої...» писав: « Усім своїм єством хотілося бути корисним народові. Не поневірятися, не лакействувати перед народом, а служити йому, народові, чудесному нашому народові, милуватися з нього і радуватися з того, що я маю честь, велику, чудесну, незрівнянну і неповторну честь належати до свого народу» [14, с. 456].

На початку 30-х років Остап Вишня був одним з найулюбленіших письменників українців. Його твори видавали найбільшими після Тараса Шевченка накладками, перекладали іноземними мовами. Його книги прокладали собі дорогу в Канаду й Сполучені Штати Америки.

Літературознавець Ю. Лавріненко писав про Остапа Вишню: «Письменник унікальної (не тільки для України) популярності, рекордних – мільйонових! – тиражів, твори якого знали навіть неписьменні, за що його деякі вибагливі критики виключали з літератури, а диктатори – із життя» [11, с. 255]. Саме тоді почали відбуватися зміни в суспільстві. Зі сторінок журналу «Нова генерація» О. Полторацький у статті «Що таке Остап Вишня?» кинув звинувачення письменникові, які виходили за межі літературної полеміки. Він писав: «Треба сказати одверто, що творчість Остапа Вишні не є багатство, не є досягнення української літератури. Остап Вишня є наша бідність, бо в його творчості знайшли найповніше виявлення хуторянство, некультурність і провінціалізм, що з їх лабетів з такими зусиллями визволяється українська радянська література» [70, с. 252].

Сталінський редакторський апарат одержав настанову не просто на ідеологічне «викривлення» літературних творів, а на пряме знищення тих, які не вписувалися у задану схему природно. Український журнал «Нова генерація» тут же заходився виконувати вказівку, повідомивши, що починає друкувати детальний аналіз творчості низки сучасних українських письменників. Розпочався цей «аналіз» нищівним ударом по жанру, найбільш небезпечному для режиму – по сатирі. О. Полторацький бездоганно виконав високе замовлення. Остап Вишня «без сумніву є постать реакційна, гальмо на потягові культурної революції на Україні», «контрреволюціонер, націоналіст», а разом з письменниками Михайлом Яловим та Олесем Досвітнім – «бездарності, шпигуни, для яких література є маскування основного їхнього заняття – шпигунства та шкідництва» [11, с. 263.]

На захист майстра сміху виступив відомий письменник Микола Хвильовий. Він розумів, що наслідки літературної дискусії 1925–1928 років, яка з площини естетичної перейшла в політичну, не могли не позначитися на долі Остапа Вишні. Гуморист симпатизував ВАПЛІТЕ й Пролітфронту, які мали національне спрямування й захищали право української літератури на національну самобутність. У журналі «Пролітфронт» 1930 р.

Микола Хвильовий писав: «Усмішки» Остапа Вишні я полюбив. Полюбив їх за те, що вони ніжні, за те, що вони смішні і водночас глибоко трагічні. За те, що вони злободенні, за те, що вони радянські, за те, що вони близькі робітничо-селянським масам, за те, що на них виховувалася і виховується наша письменницька молодь...» [12, с. 40]. Письменник довів, що в Остапа Вишні є своя техніка комічного, своєрідні образи й мистецька маска, як художник, тісно пов'язаний з сучасністю, а його творче коріння – в творчій манері Ф. Рабле, Дж. Свіфта, Г. Гейне, М. Салтикова-Щедріна та ін.

Упродовж 1930–1934 р. були ліквідовані українські літературні організації, що були створені в 20-х роках. 1933 р. розпочалися арешти письменників. У травні 1933 р. покінчив життя самогубством Микола Хвильовий. У кінці 1933 р. був заарештований Остап Вишня. 1934 р. йому винесено було вирок – розстріл, який був замінений десятьма роками ув'язнення. А критик О. Полторацький продовжував ганебно таврувати Остапа Вишню як «фашиста і контрреволюціонера». До О. Полторацького приєднався Іван Кулик, який у московському альманасі «Література народів СРСР» (1934) висловив свої думки: «Внаслідок допомоги Україні з боку ЦК ВКП(б), і насамперед Сталіна, агенти імперіалістичних інтервенціоністів були розбиті, націоналісти були демасковані, і куркульські ідеологи та їхні прихильники були практично прогнані з поля української радянської літератури. Зник ореол тих колишніх зірок, славу яких штучно роздмухували націоналісти: куркульський блазень Остап Вишня і подібні» [11, с. 255].

1943 р. Остап Вишня вийшов на волю. Він знову почав писати й друкуватися. На його збірку під заголовком «Весна-красна» (1949 р.) знову пише рецензію О. Полторацький. Він виокремлює три особливості літературної майстерності Остапа Вишні, відзначає своєрідний гумор, ідейну повчальність, чарівну гумористичну манеру розповіді у творах.

Але вже 1953 р. у часописі «Вітчизна» знову О. Полторацький напише статтю «Нотатки про сатиру», де в розділі «Генерал від сатири і його одноосібна армія» дасть високу оцінку письменницького хисту Остапа Вишні,

а потім позбавить його творчості перспектив. Літературознавець Л. Новиченко стане на захист гумориста й спростує всі закиди О. Полторацького, написавши статтю «За критику обґрунтовану і вдумливу» (1954 р.).

1944 року Остап Вишня приїздить до Києва і включається в творчу й громадську роботу. Розпочинається другий період творчості опублікуванням 26 лютого в газеті «Радянська Україна» знаменитої усмішки «Зенітка». І. Зуб писав: «Письменник-гуморист ставить своє художнє слово на службу народові, який ще вів тяжку, виснажливу війну з фашистською Німеччиною; він співробітничав в журналі «Перець», виступав перед робітниками, колгоспниками, студентською молоддю, здійснює поїздки в Харків, Ленінград, в західні області України, друкує в пресі політичні фейлетони та гуморески, усмішки з нашого внутрішнього, радянського життя» [33, с. 26].

Літературний критик Л. Новиченко теж схвально відгукнувся про письменника: «Як художник слова, він був одним з найкращих наших народознавців, і цьому ще вчитись та вчитись у нього всім молодшим, всім наступникам» [65, с. 20]. За Л. Новиченком можна визначити духовний потенціал творів Остапа Вишні: 1) письменник відобразив еволюцію національного характеру; 2) показав ті вади, від яких ми мали звільнитися у своєму побуті, психології, світогляді, і що набули нового, сильного й перспективного.

Високо поцінуюючи творчість Остапа Вишні, Олесь Гончар писав: «Він був закоханий у літературу, уважно стежив за появою нових творів. Розум він мав вольтерівської гостроти, викривач він був незрівнянний, та все ж визначальним, мені здається, в його вдачі було саме це: ніжність, душевність, поетичність. Ніякі найстуденніші вітри тяжких часів не могли остудити в його душі жар любові – негасної любові до народу, до Вітчизни, до краси життя й мистецтва» [65, с. 21].

Найповніше висвітлює творчість видатного гумориста І. Дузь. Сьогодні його дослідження лежать в основі багатьох літературно-критичних праць. 1962 року світ побачила книга Івана Дузя «Остап Вишня. Літературний портрет». 1965 року

він видав монографію «Остап Вишня: Життя і творчість», в якій вперше широко висвітлено факти біографії, розглянуто забуті ранні твори та політичну сатиру першої половини 20-х років. Книга «Живий Остап Вишня» (упорядкування і вступна стаття І. Дузя), що вийшла 1966 року, – це перша спроба зібрати спогади людей, які особисто знали Павла Губенка. 1967 року І. Дузь захистив кандидатську дисертацію «Остап Вишня і розвиток української сучасної сатири і гумору». Його дослідження і досі є одним із провідних джерел, до якого звертаються сучасні літературознавці. 1989 року виходить знову його книга «Остап Вишня: Нарис про творчість».

Значний внесок у дослідження життя і творчості Остапа Вишні зробив Б. Г. Пришва. Початком його роботи була кандидатська дисертація «Языковые средства комического в произведениях Остапа Вишни», яку він захистив 1970 року. 1977 року виходить у світ його монографія «Засоби гумору в творах Остапа Вишні. Лінгвостилістичний аналіз». У ній визначаються засоби комічного, що їх застосовував видатний гуморист у своїх творах. Ці засоби Б. Пришва поділяє на ситуаційні, словесні та словесно-ситуаційні. На великому фактичному матеріалі розкривається характер контрастності і визначається сутність кожного прийому.

А. Журавський працював над книгою-есе «Ніколи не сміявся без любові: сторінки життя і творчості Остапа Вишні» впродовж десяти років. Автор опрацював величезний архівний матеріал, періодичну пресу, де друкувався свого часу Павло Губенко. У книзі, яка вийшла 1983 року, відтворено маловідомі й зовсім невідомі факти з життя Остапа Вишні. Ще один цікавий життєпис долі Павла Губенка було упорядковано його дружиною Варварою Губенко-Маслюченко та А. Журавським. Їхня книга «Про Остапа Вишню. Спогади» була видана 1989 року.

І. Зуб присвятив значну частину свого життя дослідженню творчості гумориста. Його книга «Остап Вишня. Риси творчої індивідуальності» виходить 1991 року. У ній висвітлюються творчий шлях письменника, ідейно-естетичні та стильові особливості його творів, арсенал самобутніх засобів мистецтва сміху, способи художньої типізації.

До 100-річчя від дня народження гумориста вийшла брошура Ю. Цекова «Остап Вишня» (1989). У ній розкривається життєвий шлях видатного українського гумориста й сатирика, аналізується ідейно-тематичне багатство, новаторський характер його творчості, оригінальна поетика.

У 2011 році Київський національний університет імені Тараса Шевченка видав збірник наукових праць «Літературознавчі студії», у якій містяться роботи викладачів, аспірантів, магістрів, що досліджували актуальні питання сучасного літературознавства, в тому числі й творчість Остапа Вишні.

У 2018 році Р. Коломієць видав книгу з серії «Знамениті українці» «Остап Вишня».

Сьогодні культурна спільнота України готується відзначати 130-річчя від дня народження письменника-гумориста, але науковці стверджують, що сучасна критика недостатньо звертає увагу на творчість Остапа Вишні. Потрібно подивитися на його твори крізь призму сучасності.

Висновки до першого розділу

Остап Вишня продовжив традиції вітчизняного мистецтва сміху. Його спадщина – це своєрідний літопис історичного шляху рідного народу, в якому закарбовано розбудову нашої незалежності та складні перипетії особистісного становлення української людини в умовах відвойовування свого права на національне життя. Гумор Остапа Вишні – це справжня зброя проти підлості, зрадництва, економічної відсталості, бюрократизму, безгосподарності, неучтва. На початку 20-х років ХХ ст. відбулося творче піднесення в українській сатирі та гуморі. Майстрами цього жанру на той час були В. Блакитний, С. Пилипенко, Остап Вишня, Кость Котко, Юрій Вухналь, П. Капельгородський, С. Чмельов, та ін. О. Білецький, аналізуючи художні явища того часу, виділив три жанри української белетристики: а) твори про «героїку революції», б) революційну сатиру; в) сатиру на партійний та державний апарат. Критик серед цих жанрів важливе місце надавав сатиричним творам

Миколи Хвильового, в яких митець викривав прислужництво, лицемірство колишніх ідейних борців. Саме творчість цього письменника мала великий вплив на Павла Михайловича. Але вже на початку 30-х років починаються репресивні заходи, спрямовані проти українського народу, його літератури й науки. Зникають імена популярних гумористів, занепадає розвиток української сатири та гумору.

Оскільки метою нашого дослідження є розкрити духовний потенціал усмішок Остапа Вишні для становлення національно свідомої особистості, то за робочі поняття ми взяли такі. Усмішка – різновид гуморески, спрямований на висміювання негативного в житті, який синтезував жанрові особливості гумористичного оповідання, анекдоту, фейлетону, поєднав іронічний наратив із конкретністю зображуваного об'єкта. Духовний потенціал – вищий ступінь людської самоорганізації, знання суспільно визнаних норм, сповідування суспільно значимих цінностей, загальнолюдських і національних. Як зазначав Л. Новиченко, духовний потенціал творів Остапа Вишні полягав у відображенні еволюції національного характеру й тих вад, від яких українці повинні були звільнитися у своєму житті.

Під пером Остапа Вишні народився і утвердився такий жанр гумористичної прози, як усмішка – різновид фейлетону та гуморески. Павло Михайлович активно розвивав такі її жанрові різновиди, як усмішка-пародія, усмішка-жарт, усмішка-нарис, усмішка-мініатюра, усмішка-реп'яшок тощо.

На початку 30-х років ХХ ст. О. Полторацький та інші вульгарні літературні критики почали писати доноси на Остапа Вишню. На захист гумориста тоді став Микола Хвильовий. У 50-х роках відбивав напади О. Полторацького на Остапа Вишню літературознавець Л. Новиченко. Ганебна сторінка вульгарно-соціологічної критики проти Остапа Вишні закрийється лише після смерті Сталіна, коли письменнику залишиться жити три роки.

Видатними дослідниками, що створили фундамент сучасного вишнєзнавства, можна назвати І. Зуба, Б. Пришву, І. Дузя, І. Дзевєріна, В. Дорошенка, Ю. Бурляя, Ю. Цекова, Ф. Маківчука, Л. Новиченка, А. Журавського, Ю. Коваліва та ін.

РОЗДІЛ 2

РОЛЬ УСМІШОК ОСТАПА ВИШНІ ДЛЯ СПРАВИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ В 20-Х Р. ХХ СТ.

2.1. Проблеми національної ідентичності українського села 20-х років ХХ ст. в усмішках Остапа Вишні

Ю. Цеков зазначав, що Остап Вишня прийшов у літературу в складну добу в житті своєї молодогої держави: початок відбудови, запровадження нової економічної політики, зміцнення союзу робітничого класу й селянства, чотири мільйони зовсім неписьменних на Україні в 1925 р., ще мільйони хліборобів, які лише знали азбуку та вміли розписатися. Без освіти й піднесення загальної культури ні про яку економіку на нових засадах, ні про розвиток науки й мистецтва не могло бути й мови [12, с. 17].

У першій половині 20-х років в Україні розвивалась національна школа, українська преса, книговидавництво, література, мистецтво. Українською мовою почали послуговуватися в державних установах, у сфері освіти, культури. Почалася ліквідація неписьменності. Чотирикласна освіта стала обов'язковою. Проте незабаром справа національного розвитку загальмувалася. Влада ввела ідеологічний контроль, партія почала «культурну революцію», а національне відродження було зупинено.

За розв'язання складних проблем на початку 20-х років взявся й Павло Михайлович. Він прагнув особисто поринути у вир подій і зробити багато корисного для своєї рідної землі та рідного народу, підтримував незалежність і самостійність У «Моїй автобіографії», написаній ще в березні 1927 року, з гумором, Остап Вишня щиро звіряється у своїй діяльності на благо України, як він тоді думав: «Як ударила революція – завертівся. Будував Україну. Бігав з Центральної ради в університет, а з університету в Центральну раду. Тоді до св. Софії, з св. Софії до «Просвіти», з «Просвіти» на мітинг, з мітингу на збори, з зборів у Центральну раду, з Центральної ради на з'їзд, із

з'їзду на конференцію, з конференції в Центральну раду» [12, с. 9]. Але більшовики зовсім не оцінили його національної активності.

Як відомо, багато українських інтелігентів під час громадянської війни, а потім розгулу денікінщини, перебралися подалі від Києва до Кам'янця-Подільського. Це місто 1919–1920 р. р. було тимчасовою столицею УНР. Туди ж прикочувала петлюрівська Директорія. Перебував й Павло Михайлович у тому місті з цією організацією, яка кидала тінь на кожного, хто опинився на берегах Смотрича. Саме там почалася його літературна праця. Якщо в 20-х роках у країні ще була спокійна атмосфера, не звертали увагу на колишні «помилки» людей щодо різних політичних організацій, то згодом почалися анонімні доноси й підступні розправи. Напровесні 1920 року Остап Вишня тікає з Кам'янця до Києва, а восени цього ж року після поразки УНР його арештовують. До факту своєї біографії щодо перебування у Кам'янці Павло Михайлович більше не звертався, на нього було накладене табу. Через півроку його звільняють. Участь у вирішенні його долі взяв тоді Василь Еллан-Блакитний. На той час він був визначним діячем КП (б), згодом став засновником української радянської літератури.

В. Еллан-Блакитний влаштував Павла Губенка працювати у «Вістях ВУЦВК» після звільнення. Павло Михайлович писав фейлетони й усмішки, відгукуючись на різні теми. Як зазначав Ю. Цеков, він виступав «проти невігластва, тухтійства й неповороткості у веденні сільського господарства, проти відсталих уявлень про нього як про галузь, де будь-хто може досягти успіху без належної підготовки» [12, с. 18]. Український читач уперше побачив справжнього сатирика, якому не байдужа доля країни й народу. Він був дуже близьким до простих людей. Постійно мандрував рідним краєм. Після таких поїздок завжди мав цикл фейлетонів чи гуморесок. «Сільські усмішки» з'явилися в результаті поїздки 1923 року в село Пасіки, що на Харківщині.

У 1930 році письменник припиняє спілкування з читачем внаслідок змін у суспільній атмосфері країни. Останній довоєнний цикл «Усмішок» Павло Михайлович написав навесні 1930 року після поїздки «на

колективізацію» в село Барвінкове. Більше Остап Вишня до сільської теми не повертався. Він знав, бачив, що відбувається на селі. Не до сміху було йому, коли почався геноцид проти українського народу.

«Творчість Остапа Вишні якнайтісніше пов'язана із буттям села. Уже в перших його мистецьких пробах пера вирізняється сільська тема. Навіть у фейлетоні «Демократичні реформи Денікіна», що викриває білогвардійську контрреволюцію, місце дії – село, її учасники – селяни. Вони страждають од злочинів денікінців, відчують своєю шкірою її оманливі для простого трудівника програми та обіцянки...», – писав І. Зуб [33, с. 28]. Остап Вишня у своєму фейлетоні «Демократичні реформи Денікіна» розкрив злочини зовнішніх контрреволюціонерів. Тема твору – зображення складного життя селян після революції, знущання над ними зовнішніх і внутрішніх ворогів. Село на той час було погано поінформовано про те, що відбувалося навколо. Денікінців, які «впроваджують» свої «реформи» на селі, автор іронічно називає «людьми з державним досвідом» (2, с. 45). Приїжджає загін Денікіна до села й збирає селян. Хто хоче землі, того просять вийти вперед. Більшість землі не хоче, але командир загону має вже список тих безземельних чи малоземельних, кому вона потрібна. І тут розпочинається «поділ» землі між селянами: *Ділять...; Одному двадцять п'ять, другому п'ятдесят, а іншому й до ста буває; Буває іноді, що шомпол ламається, тоді беруть новий... ; Хто більше добивався, тому більше й дають... ; Це – земельна реформа* (2, с. 44–45). Така «позитивна» оцінка оповідачем явно негативного факту – один із засобів сатири у творі. Глузливо-критичне ставлення до «людей з державним досвідом» – приклад зворотної іронії у фейлетоні.

Письменник закликав українських селян бути обачними, застерігав від необдуманих вчинків, наvertsав їх до усвідомлення важливості обирати Україні власний шлях розвитку. Автор порушив такі проблеми: показ трагедійності тогочасних подій, доля звичайної людини, засудження «денікінщини», більшовизму, проблема землі та ін. Громадянський поклик спонукав Остапа Вишню взятися за перо, він вірив, що українці збудують нову, вільну

й незалежну державу, зможуть визнати себе народом і отримають визнання з боку інших народів, відчують себе національним цілим, тому постійно шукав різних шляхів розв'язання тих проблем, які виникали щодня, були пов'язані з національно-державною ідентичністю.

За твердженням І. Дузя, Остап Вишня написав понад 650 творів, про село – понад 250. Він намагався охопити всі сфери сільського буття. Головні риси його творів – життєлюбність, оптимістичність, розважливність, культура сприйняття дійсності, велика любов до людини. Збірка «Вишневі усмішки сільські», видана 1924 року, принесла її авторові славу літописця тогочасного сільського життя. Книга вийшла з посвятою: «Пам'яті матері моєї, бо їй першій усміхнувся я».

Починається збірка усмішкою **«Подорожні враження»**. Автор розповідає в гумористичному тоні про почуте й побачене. Тема – зображення соціальних негараздів під час подорожі героя потягом від Харкова до Безпалівки. Спочатку його збентежили *«два грізних запитання дебелої молодиці, що стояла на східцях у вагоні з коромислом в руках. Перше запитання – це: куди я ру, а друге: чи не повилазили в мене очі»* (2, с. 89). А потім, як його *«чортяки»* внесли в вагон, *«розсунули по дорозі ще з п'ять молодиць і посадили скрученим у чотири погібелі на власний клунок»* (2, с. 89). Засоби створення комічного у цій ситуації – жива розмовна мова, фразеологізми, метафори.

Зображення культури спілкування людей і людських стосунків у ХХ ст., як бачимо, не дуже відрізняється від нашого сьогодення. Остап Вишня добре знав вади українців, з якими треба було боротися, тому й доброзичливо висміював їх, натякаючи на те, що треба вчитися культурі спілкування, щоб не соромно було ні перед своїм народом, ні перед іншими. Порушені автором проблеми у творі – це й змичка міста й села, транспортні негаразди, культура спілкування, культура поведінки, любов до рідної природи.

Остап Вишня розповідає про подолання невеликої відстані Харків – Безпалівка. Він показує складності проблеми зв'язків між містом і селом. Транспортні негаразди відчувають усі пасажери. Потяг переповнений, у вагоні

безлад. Автор відтворює рухи, жести, вислови героїв, тому створюється враження масової участі людей у дії: «Бам! Бам! Бам! Сіп! Ох! (це я так). Бо відкинуло мене назад на чийсь поперек і поклато мою потилицю в задньої сусідки якраз на те місце, де поперек у неї переходить у «далі». Там я й прикипів...» [33, с. 32]. Комічні словесні евфемізми й метонімічні назви – засоби гумору в цій усмішці.

Остап Вишня знаходить художні деталі для зображення наступної ситуації: *А передня сусідка швиденько гупнула мені на те місце, де мої груди переходять у «далі». Сіла та ще й (хай їй легенько ікнеться) крутонулась разів зо два – уможувалась. / ...Сиділа на «грудях моїх», мабуть, середнячка. / Бо куркульки я не витримав би, а від неможливиці було б, напевне, легше* (2, с. 90). Не дивлячись на те, що оповідачеві було незручно у вагоні, він побачив, як «... за вікном жита красувались, пшениці наливалися, голубіло волошками по житах, зозулило лагідно по лісах... / А за вікном сріблом у соняшних батогох жайворонило...» (2, с. 90).

Такі пейзажні барви, витримані в дусі народнопоетичної традиції, з'являються, як тільки погляд митця, спрямований до природи. Любов до України, до рідної землі – це теж той духовний потенціал, що виражав письменник у своїх творах.

Свої розмови з селянами оповідач характеризує популярним у ті роки словом – *змичка* (міста з селом). Це визначення має і прямий, і прихований зміст. Автор вдається до таких роздумів: *Увесь час я згадував чийсь дуже мудрі слова: «До селянства слід підходити вміючи, інакше замість «смички» казна-що матимемо». / Праведні слова. / Іменно «підходити» й іменно «вміючи». / А я «підліг під селянство», і, треба вам сказати, підліг дуже незручно й дуже не вміючи. / І замість «смички» получилось саме «ох!»* (2, с. 91).

Остап Вишня, зображуючи життєві недоладності, ніколи не забував про трагічні сторінки історії України, з любов'ю зображував простих людей, які пережили страшні події війн, революції, терору, але, незважаючи на це, повинні були вчитися культурно поводити себе у транспорті, бути вихованими,

чемними, ввічливими. Письменник вірив, що соціально-побутові обставини з часом зміняться на кращі, і працюючі селяни зможуть їздити у комфортних умовах і жити щасливо.

Колоритний тип байдужого до землі селянина вивів Остап Вишня в усмішці «**Земля обработки требует**». Тема – змалювання культури господарювання селян, що стояла на заваді всьому новому. На початку твору, коли читаємо діалог оповідача з героєм Митром Хведоровичем, відчуваємо, як з іронією зображено унікального «господаря»:

— *Митре Хведоровичу, Що воно за таке отут посіяне? Здрастуйте! / — Здрастуйте! Оце? Оце так што, мабуть, чи не вівсюг пойшов! Густо взяв! Сіяли овес, а воно не вийшло – завівсюжило. / — А ото? / — То не іначе, як мишій! Бачите, просто вам під щітку дерьють! Гунька думав ячну кашу їсти, та не вдасться. Мишій не свій брат: хоч кого забьють. Покурить нема?* (2, с. 96). Про відомі речі в усмішці говорять як про такі, що їх ніби вперше бачать. Це один із ситуаційних засобів гумору.

Митро Федорович використовує більшовицькі русизми, які засмічують його мову. Адже в той час селяни прагнули «з'єднатися» з містом, намагалися говорити по-міському. Остап Вишня застерігає українців від використання суржику в своєму мовленні.

На запитання «Скільки Митрові Хведоровичу років?!» оповідач мовить: *Може, двадцять сім, може, шістдесят сім! Митро Хведорович будуть із тих «граждан», що вгадати їхній вік можна тільки або на храмове свято, або на великдень. Коли вони вмиваються... А так – глибока це таємниця!* (2, с. 97). Докладний портрет героя талановито змалюваний гумористом: *Середній на зріст! Кремезненький! Борода росте з очей, і з ушей. Волосся копицею. Ні шатен, ні блондин, ні брунет... Якого ж кольору? Хто й зна! Неопредельонний!* (2, с. 97).

І. Зуб зазначав: «Байдужість і пасивність у ставленні до обставин, повільність і нерішучість, навіть певна лінькуватість у рухах, у мовленні, діях – риси характеру Митра Хведоровича. В окресленні цього образу авторів не

потрібні сарказм чи нещадна сатира, адже такий тип селянина – особа не стільки негативна, комічна, скільки принижена, нещасна, і його як життєвий тип тільки й можна зрозуміти та пояснити в аспекті історичному. Протягом віків формувався такий тип селянина-бідняка, людини малоземельної, безправної, трудолюбної і завжди бідної, слабкої в постійному протистоянні багатим і владоможним, стихійним нещастям, голодові й темряві, – цій людині доводилося змагатися не за краще життя, а просто за виживання» [33, с. 37].

Важко пробиваються в свідомість Митра Хведоровича нові істини.

— *А що воно, Митре Хведоровичу, за знак, що ото нивки ваші так завівсюжило та мишієм укрило?* / — *То воно от що главное: земля обработки, як казав оце агроном, требаєть. Ну, воно, мабуть, і правда. Бо без «обработки» самий тобі вівсюг...* / — *А скільки ви вже хазяйнуєте?* / — *Та літ, мо, з тридцять, мо, й більше.* / — *Без «обработки».* / — *Та оремо.* / — *А може б, ви зовсім і не орали, тоді, дивись, готові паляниці росли б.* / — *Не, навряд...* (2, с. 98).

Проблематика твору: ледарство та безініціативність селян, неучтво, недбале ставлення до землі, низька культура праці, самовиховання, формування національної свідомості, виховання освіченої особистості та ін.

Остап Вишня звертає увагу читача на те, що всі селяни працюють так, як їхні діди працювали. Ніхто вчитися не бажає. Тому й висновок у автора такий: *Земля обработки требаєть! / І Митро Хведорович обработки требаєть! / І імена їх, ти, господи, сам знаєш: усі вони трунтовой обработки требуют!* (2, с. 99). Автор використав словесно-ситуаційний засіб гумору, коли словосполучення «*обработки требаєть*» вживається одночасно і в прямому, і в переносному значенні.

Ця гумореска переконливо стверджує, що Остап Вишня був самобутнім національним письменником. У його творах правдиво зображено риси характеру українського народу. Його герої – це люди щирої душі, мудрі й працьовиті, кмітливі й дотепні, схильні до філософських медитацій, але забобонні, темні, неосвічені, затуркані. Автор натякав селянам, що потрібно

змінювати ставлення до ведення сільського господарства, потрібно вчитися, народжувати й утверджувати нове, ставати справжніми господарями на своїй землі. Звісно, що *«обработки требуют»* кожен селянин, кожен господар. Остап Вишня хотів бачити в кожному українці особистість, хотів сформувати самоідентичність. Його мрія – змінити людину, щоб вона не була *«неопредельною»*, щоб вчилася культурі праці, дбала про себе, свою родину, свою державу, відчувала свою суспільну значимість. Такий гумор Остапа Вишні несе в собі виховний потенціал і сприяє формуванню духовності особистості.

Оригінальним твором Остапа Вишні є гумореска **«Про продукційність праці у сільському господарстві та про те, як тую продукційність збільшити»**. Тема твору – ставлення селян до праці, показ низької культури господарювання. Починається твір із запитання: *Продукційність праці в нашій сільському господарстві?! (2, с. 215)*. Далі в жартівливому тоні автор пояснює: *Це все одно, якби вам сказали: — Пошукайте дівоцтва у цариці Катерини Великої... Не знайшли б ви його... Так тільки на невеличкі, може б, спогади натрапили, та й то під мікроскопом... натяки.../ Натяки тільки на продукційність праці і в нашій сільському господарстві.../ Праця є, а продукційності тої, як у комара носа...От стілечки... (2, с. 215)*. Образне порівняння в цьому уривку – один із засобів створення комічного в усмішці.

Остап Вишня мав громадянську сміливість зневажливо говорити про російських монархів, відомих руйнаторів української державності, які й до цього часу продовжують «розмивати» українську ідентичність і «зближувати» нації. Автор досліджує причини низької продукційності. Виявляється, що вони одвічні: *Причини ті ще од тої мавпи, що від неї «пішов єсть» український суверенний і ні від кого не залежний народ наш... (2, с. 215)*. Гуморист переконує, що *«...ми пішли від тої мавпи, що лежала в джунглях під вербою, чухала поперек і, співаючи, голосно виводила: ...ударил в дзвін. / То ж по-о-о тому чумаче-е-еньку, / Гей, гей, що їздив по сіль» (2, с. 215)*. «А як кличуть

нашого прапрапращура земляки пополювати по джунглях, то він закурить люльку, пахне разів двічі, повернеться на другий бік та:

— *Краще полежу... Якось-то воно буде!*» (2, с. 215).

А коли мати розсердиться і закричить: «*А що ти їстимеш, вайло чортове?*», то наш прапращур відповість: «*Зате в мене пісня перша після італійської*». Для створення гумористичної ситуації Остап Вишня використав стиль простонародної розповіді, крім того, лексику різних стилів. Такі засоби створення комічного в цих уривках.

Автор зображує конкретні життєві епізоди, ставлення людей до праці, влучно висміює безвідповідальних і лінкуватих господарювальників:

Оremo ми... / — Марино! А чи не бачила ти, де я плуга восени засунув? / — Та за клунюю! / — Дивись, а я вже чотири дні голову собі кручу, де його застромив... / — Та за клунюю, кажу ж тобі, в лободі! Йвасько оце бігав до вітру, так ногу об чересло вразив! / — От сукин син! Іншого місця не знайшов! І заховаєш же, що й сам не знайдеш, — ні, стерво, знайде-таки й настромиться... (2, с. 216). У цьому уривку Остап Вишня використовує ситуаційний засіб гумору, коли явно випадкове явище видається за цілеспрямоване. Далі знайомимося ще з однією подібною ситуацією: *Сіємо ми... / — Одарко! Знайди мені лантуха пугаючого — поїду ячменю посію... Та й чи сіяти, чи ще почекати? В економії вже три тижні як посіяли, та чи не рано ще? (2, с. 217).* *Косимо ми... / — Федосько! А чи не знаєш, де я того літа косу застромив? / I-i-i! Кісся тріснуло! / I-i-i! Косу порвав! / I-i-i! / ...Косимо ми... (2, с. 217).* *Молотимо ми... / — Секлето! А чи не бачила ти, де я... / I-i-i! Ціп одірвавсь! / I-i-i! (2, с. 217–218).* Неодноразове повторення фраз-речень загострює комізм ситуацій.

Такі вади українців, як зайва розспіваність, праця без мети, байдужість, невизначеність, песимізм, вайлуватість, ледарство, відсутність стимулу, автор висміює й засуджує. Щоб продукційність праці в господарстві була на високому рівні, треба боротися з цими негативними рисами характеру, бо українці ніколи не зможуть підняти рівень соціально-економічного розвитку

країни. Про які тоді національно-державну ідентичність та соціально-економічний розвиток може йти мова? Без критичного ставлення до самих себе ми не змінимося на краще.

Завершується твір розповідним реченням: *Продукційність праці в сільському господарстві. Машина, кажуть, визволить. Машина машино, це так...* (2, с. 218). Але читачеві зрозуміло, що тільки від людини залежить розвиток суспільства. Держава повинна нарощувати темпи і в економіці, і в соціальній сфері і т. п. Автор іронізує, чи не спробувати українцям більше сіяти стручкуватого перцю й закладати його не в кісся, не в ціпа, а в інше місце. Спеціально для енергії. Бо як поснідати, пообідати, повечеряти, то ніколи ложка не ламається, а як до роботи, то все не так. Евфемізація, як інша назва предметів, є одним із засобів комічного. Остап Вишня високо цінував працелюбних людей на селі. Плекати почуття господаря на рідній землі, громадського активіста, будівника нового життя – така мета стояла перед гумористом. Щоб побудувати нову державу, потрібна згуртованість народу, усвідомлення себе справжнім хазяїном країни.

Чимало ранніх творів Остапа Вишні присвячено подоланню культурної відсталості пореволюційного села. Читаючи твори Остапа Вишні, бачиш нашу українську дійсність, нашу етику та мораль. Тема усмішки «Жінвідділ» – стан жінки в українському пореволюційному селі і нова на той час гендерна проблематика. Уже в самій назві автор використав словесний засіб гумору – контрастну метонімічну назву – перенесення назви установи на тих, хто має до неї якесь відношення.

Починається твір так: Коли отак глянете на наше село, розведете руками: — Ну самий тобі «Жінвідділ»... / Дивіться: он Сторчиха за ворітьми когось кляне. / Кого? / Спитайте її: вона й сама не знає... То вже в неї така професія... / Он кума Тетяна репіжить Миколку за те, що шапку, «стерво собаче», загубив... / Он Наталка Василену деркачем виховує: / — Слухайся, сукина дочка, матері! Слухайся! / Он Домаха... Он Параска... Он Устя...

Он Горпина... / Он... он... он... (2, с. 101). Грубі, гумористично забарвлені слова письменник вводить у мову жінок, щоб показати їхню некультурність.

З першої цитати видно, що народна педагогіка звелася до прокльонів та деркача. Жінки важко працюють, тогочасна дійсність не сприяє вихованню в них таких рис характеру, як стриманість і толерантність. Культура спілкування низька навіть по відношенню до своїх дітей.

Автор загострює читацьку увагу на виявах неграмотності, пліткарства та відсталості села, дає уявлення про типові соціально-побутові обставини його існування: *Чого тільки вони не обговорять, чийх тільки кісточок вони не поперевертають!.. Кому тільки не ікається в цей день!* (2, с. 102). Бачимо, що для створення комічного Остап Вишня використовує фразеологізми.

Засідання «Жінвідділу» відбувається по неділях удень на колодках. Починається все з «біжучих справ», а закінчується «зовнішньою і внутрішньою політикою»: *Таких «кореспондентів», як має наш «Жінвідділ» (а за ним і все село!), жодне найкраще й найпопулярніше агентство не має! / ... «Чули?! (пошепки)... Київ уже! Як ударили з Адесу, так усі комуністи та жиди, ну, як язиком їх ізлизано!» / ... «А Петлюра відозву пропечатав! Щоб мені, каже, ік Спасу й отакісінького комуніста на Україні не було! З англичанкою йде!» / ... «А вчора в Таранівці на базарі бомагу читали... Ленін пише: «Одказую, – говорить, – усю власть тому, хто мене вилікує. Бо заслаб, – говорить, – я, а видю, що не по порядку з людьми «обращаетесь»... / ...А! А!.. А!..* (2, с. 102).

Остап Вишня, вдаючись до індивідуалізованих мовних засобів, показує безграмотність і безглуздість у трактуванні жінками «новин» як поширений вияв віковичної відсталості села.

Далі автор розповідає про дискусії на релігійні теми, де «найбільш мук святих зазнають очіпки...» (2, с. 103). Жінки влаштовують «турнір баптистів, адвентистів і православних...», хоча «іноді перемагає простісінька череп'яна ринка». Використання метафор в усмішці є теж засобом гумору. І ось через деякий час, як грім серед ясного неба, «голова сільради заявляє: — Жінка має однакові права з чоловіком! Коли котрий битиме чи лаятиме, має право кожна

вести його до розправи. Тут ми з ним знаємо, що зробити! Вибирайте делегаток!» (2, с. 103).

Автор у творі порушує такі проблеми: рівність жінок з чоловіками в правах, політична неграмотність, ставлення до релігії, культура спілкування, народна педагогіка. Остап Вишня виступає за те, щоб соціум дбав про жінку, щоб у родині, в колгоспі їй приділяли достойну увагу, щоб вона розвивалася культурно .

Як зазначав Ю. Цеков, «...Україна мала починати своє національне відродження і готувати нову інтелігенцію» [72, с. 19]. Інтелігентність – складова духовності людини, її повноцінного життя. Остап Вишня формував уявлення про належну суспільну поведінку, почуття обов'язку, совісті, відповідальності, честі, гідності. Він вірив, що з часом українці переборють свої вади й стануть самобутнім народом.

До того, хто ігнорував лікбез, зневажливо ставився до преси, не читав книг, письменник звертався з гострим сатиричним словом. Підвищення освіти селянства ставало необхідною передумовою поліпшення його економічного становища. В усмішці «Село-книга» відбувається зіткнення нового зі старим. Тема – причини втрати українцями національної ідентичності в часи тоталітаризму.

У першому епізоді бачимо, як «...іноді довгого зимового вечора витягне Кіндрат Степанович торбинку чи скриньку, одчинить її, вивалить на стіл те слово друковане, почухає потилицю й похитає головою: — На якого чортового батька я збирав оце все? Ну й дурний! От дурний!» (2, с. 109).

Це друковане слово видання 1921 й 1922 років є знеціненими грошима. Їх скільки було кинуто на село, що можна було б ліквідувати неграмотність:

Що б було замість різних малюнків та «водяних знаків» на тім «слові» понадруковувати азбуку та читанку. / На всі б три читанки вистачило. / На «лимонах» — азбука. / На «п'ятилимонах» — одна читанка. / На «десяти лимонах» — друга. / І т. д., і т. д. (2, с. 109).

У другому епізоді зображено селянина, який, не маючи книжки чи газети, вже скурив «Царя царствуючих» і «Богородицю»: — *Бачите, до чого дійшло? Цар царствуючих прийшов снідати з вірними, а я з нього цигарку! Гріх – та й тільки!* / — *Повірите, «богородицю» ще до великодня скурив!* / ...*Та коли трапиться яка газетка, – дайте, спасибі вам! /...Дав! Дав із своєю «усмішкою». Не страждать же людині!* (2, с. 110). Остапа Вишню дивувало, що селянину куріння цигарок важливіше за читання і він змушений крутити самокрутку з молитовника.

У завершальному епізоді Остап Вишня говорить, що на селі з «корисними» книжками скрутно, він радить: *Полоскочіть, будь ласка, правління «Село-книга»* (2, с. 110). За два роки не змогли до села книжку довести, почекаємо ще два роки, зауважує автор. А тоді самі писатимемо й друкуватимемо: *Івашко вже казав оце: – Со воно за лиха така година: урока тобі завдадуть, а со, ти його з батькового картуза вчитимес? Йй-бо, сам собі книжку напишу!.. / Отаке!* (2, с. 111).

Проблеми, які порушував автор в усмішці – це освіта, грамотність селян, виховання молоді, роль влади в процесі українізації. Автор засуджує умови, в яких живуть селяни і їхні діти, він закликає негайно змінити їх. Остап Вишня переконаний, що дітей треба заохочувати до читання. Це повинні робити різні заклади, в першу чергу бібліотеки й школи. Автор спонукає сільську владу сприяти освіті селянина, поширенню української книжки, уважно ставитися до підростаючого покоління.

Засобами гумору, які використав Остап Вишня для зображення певної ситуації, є метафори, прислів'я, приказки, старослов'янізми, лексика різних стилів.

Отже, розглянувши усмішки Остапа Вишні, написані в 20-х роках ХХ ст. з життя села, можна сказати, що тематика й проблематика їх розмаїта. Письменник зображує складне життя українців, причини втрати національної ідентичності, низьку культуру господарювання, стан жінки в пореволюційному селі, неосвіченість та ін.

2.2. Проблеми розвитку української нації в усмішках Остапа Вишні з українознавства

І. Зуб стверджував, що в доробку Остапа Вишні тема українознавства посідає ключове місце і не втрачає своєї актуальності: «...усмішки з українознавства – це слово митця з проблем розвитку української культури, виховання грамотної, причетної до культурно-мистецьких надбань людини, відстоювання її національної гідності» [33, с. 108]. 1926 року письменник опублікував збірку «Українізуємось», яка мала велику популярність і за короткий час витримала п'ять видань. Проблема розвитку рідної мови, культури, повного впровадження мови в державне користування гостро стояла в 20-ті роки, коли відбувалася українізація. Актуальна вона і в наш час, й до сьогодні тривають дискусії про доцільність уведення російської мови як другої державної, про уцімлення прав національних меншин, особливо росіян, у разі запровадження Закону про мову. Не випадково до 80-х років усмішки Остапа Вишні про українізацію зберігалися у спецфондах, бо містили ідеї, не сумісні з ідеологічними догмами щодо інтернаціоналізму та «злиття» націй. Ці твори сприяли розвитку української нації та входженню у цивілізоване життя. Про духовність українців, їхній менталітет Остап Вишня говорить в усмішках «Чукрен», «Чухраїнці», «Дещо з українознавства» та ін. Скільки в них іронії, болю через егоїзм, інертність думки й дії, повільність рідного народу, що так дорого обходилися йому на різних етапах історичного поступу.

Тема усмішки «**Чукрен**» – зображення суспільного життя українського народу радянської епохи. Починається усмішка «Чукрен» у стилі казки, що є одним із засобів комічного: *Отоді ж таки, як жила-була на світі Атлантида, гонів із сотню за Атлантидою, трішки вбік, праворуч, була друга казкова країна, що мала чудернацьку трохи назву «Чукрен»* (3, с. 181). Назва цієї країни походить від того, що її народ завжди чухався: *Дитинча маленьке, як тільки починало було спинатися на ноги, і коли було його чи запитують про що-небудь, чи загадають що зробити, зроду воно лізе до потилиці й починає*

чухатись. І так ото чухається все своє життя, аж поки дуба вріже... (3, с. 181). Щоб не виникало сумнівів, що йдеться про Україну, автор називає ще одну рису мешканців країни «Чукрен»: *Жили там люди – чухраїнці. / Усе було вони чухаються та співають. / До співів вони були великі мастаки. / Співають було цілими століттями* (3, с. 181).

Тільки співають чомусь перекрученою мовою, не цінують чистоту й невичерпні можливості свого таланту, засміченого чужими впливами. Спочатку пісні були мелодійні і з глибоким змістом, а потім почали співати «Корита»: *Ой корито, корито, / Повне води наливо, / Там дівоньки воду мили, / А мальчишки воду пили. / Не хочу я чаю пить, / Не хочу заварювать, / Не хочу тібе любить, / З тобою разговарювать* (3, с. 181). Остап Вишня висміює безхребетність свого народу, закликає до громадянської та національної єдності, застерігає від розчинення нації у радянському «кориті».

Навіть їхні сусіди атлантидяни дивувалися, чому чухраїнці все співають та співають і «...коли ж вони вже за індустріалізацію візьмуться» (3, с. 182). От так найбільші й найгостріші проблеми можна звести в пісенну площину. Не підготувавшись через власну безвідповідальність до великого свята, вони швидко знаходять вихід із прикрого становища: продовжують рік до тисячі днів, щоб не поспішати. І цьому всі раді.

Остап Вишня порушував в усмішці «Чукрен» такі проблеми: нездатність до дії, лінощі, невміння господарювати, недбальство у ставленні до рідної мови й культури, брак національної гідності та ін. Засобами гумору в усмішці «Чукрен» є використання парадоксальних ситуацій, елементів вимислу, фразеологізмів, створення авторських неологізмів, поєднання лексики різних стилів, казкові зачин і завершення.

Павло Михайлович гостро висміяв українців, уражених вірусом «малоросійства», схилянням перед чужими мовою і культурою, відкиданням духовних здобутків рідного народу, анахронізми у психології та мисленні. Письменник хотів донести до читача думку про те, що мова – це форма нашого життя, душа нашої національності, ознака нашого самовизначення,

найцінніший скарб, а працьовитість – головна риса характеру. Так Остап Вишня формував духовний потенціал українців, дбав про культуру рідного народу, ступінь його свідомості.

«Значно гострішою у викритті хворобливої закомплексованості українства, яке втратило чуття національної самосвідомості, була гумореска **«Чухраїнці»**, – стверджував Ю. Ковалів [43, с. 51]. Твір написано у формі трактату, з передмовою, трьома розділами й післямовою. Остап Вишня звернувся до пародіювання форми наукової праці. Тема – зображення п'яти характерних рис чухраїнців з країни Чукрен. Автор знайомить читача з науковою *«характеристикою вищеназваного дивного народу»* (3, с. 183).

В іронічно-жартівливому ряду стали слова «Чукрен», «чухраїнці», «чухатися». Контраст зміщених площин – засіб комічного у творі. Смішно читати *«наукову працю»* про *«народ, який завжди чухався»*. Країна «Чукрен» *«розляглася на чималім просторіні від біблійської річки Сону до біблійської річки Дяну. Біля річки Дяну простяглося пасмо так званих Кирпатих гір. Це – на заході... Південь країни «Чукрен» обмивало море з водою синього кольору. ...В синє море текла найулюбленіша чухраїнцями річка Дмитро. А на південному заході була велика річка Дсітро»* (3, с. 183). Використання елементів фантастики й вимислу – один із засобів гумору в усмішці. Ще один – створення низки слів-гідронімів, що позначають назви річок, морів, озер. Назва народу «чухраїнці» виникла від того, що люди ці завжди чухалися, тобто повільно щось робили, вагалися у прийнятті рішень. Характерна риса мешканців цього краю – національне безпам'ятство: *Чухраїнців було чимало і щось понад тридцять мільйонів, – хоч здебільшого вони й самі не знали, хто вони такі суть... Як запитують було їх: – Якої ви, лорди, нації? Вони, почухавшись, відповідають: «Та хто й зна?! Живемо в Шенгеріївці. Православні»* (3, с. 183). Знову Остап Вишня залишається вірним своєму принципу творення комічного: поєднання побутового слова «чухраїнці» з високим іншомовного походження «лорди» викликає сміх. Найбільша біда чухраїнців, що вони не знали свого роду, не визнавали себе за націю. На повний голос виражено письменником думку про

безпам'ятство. Остап Вишня жив у той час, коли ненависть до всього національного запанувала в стратегії тоталітарної системи. Він розумів, що почалася руйнація генетичної пам'яті народу, позбавлення національного коріння, перетворення людей у манкрутів, але говорити відкрито не міг. Політика влади була спрямована на те, щоб українці не знали своєї історії.

Остап Вишня виділяє в ментальності українців п'ять рис: *Мали чухраїнці цілих аж п'ять глибоко національних рис. Ці риси настільки були для них характерні, що, коли б котрийсь із них загубився в мільйонній юрбі собі подібних істот, кожний, хто хоч недовго жив серед чухраїнців, вгадає: — Це чухраїнець. І ніколи не помилиться... Риси ці, як на ту старовинну термінологію, звалися так: 1) Якби ж знаття? 2) Забув. 3) Спізнився. 4) Якось-то воно буде! 5) Я так і знав* (3, с. 184). Автор розуміє, що риси українського національного характеру виражені в національній культурі, історії, але звернутися до цих джерел не може. Замість них є лиш розкопані матеріали, що *«сильно потерпіли од тисячолітньої давнини»* (3, с. 184). Тому характеристика кожної національної риси, зазначає автор, буде не зовсім повна, бо винні у цьому тисячоліття, тобто час. Але ж ми розуміємо, що було насправді. Це заборона в часи тоталітарної системи української історії й культури.

Найхарактерніша для українців риса – *«якби ж знаття»*. Вона виникла з господарського приводу. Один чухраїнець вшивав хату, посунувся і впав. Коли сунувся, то кричав, щоб жінка соломи принесла. Вона не встигла цього зробити, але вислів *«якби ж знаття, де впадеш, – соломки б підіслав»* увійшов у кожен випадок життя чухраїнців. Зводили чухраїнці і громадську будівлю, і піднімали культуру, і організовували театр. Усе закінчувалося невдачами і знаменитим чухраїнським *«якби ж знаття...»*. Автор показує, якої шкоди завдає ця риса у вирішенні громадських справ. Їх тоді в країні вистачало. Виявляється ця риса і в культурному житті чухраїнців. Вирішили вони свою культуру будувати. *«Узялися дуже ретельно...А потім за щось завелись...та зчепились полемізувати... Полемізували-полемізували, аж дивляться – у всіх*

кров тече...» (3, с. 185). Висновок: якби знали, що голови попровалюють, то не бились би. Драматичну ситуацію зображує Остап Вишня, бо йому завжди боліло те, що значну частину своєї енергії українці витрачали завжди на сварки й суперечки. Остап Вишня знав конкретні факти, які мали місце в культурологічному процесі в Україні в другій половині 20-х років. Відчувається відлуння жорстоких наслідків літературної дискусії 1925–1927 р. р.

Риса *«якби ж знаття»*, за визначенням гумориста, тісно пов'язана з іншими прикметами: *«якось-то воно буде»*, *«я так і знав»*. Усі вони є вираженням духовної деформації чухраїнців. Їхнє життя перетворилося в ходіння по замкненому колу. Коли чухраїнець почне якусь роботу, то його запитують, чи так він її робить, а у відповідь: *Та! Якось-то вже буде!* (2, с. 186). У разі невдачі виникає діалог: — *Я так і знав!* / — *Що ви знали?* / — *Та що отак буде!* / — *Так навіщо ж ви робили?* / — *Якби ж знаття...* / — *Так ви ж кажете, що знали?* / — *Так я думав, що якось-то воно буде!* (3, с. 186).

Ще дві характерні риси чухраїнців – *«забув»*, *«спізнився»* дозволяли лінуватися. Нічого не зробив, тому що забув, не прийшов, тому що спізнився. З великим болем автор говорить про поширену інертність серед українців. Не можна залишатися такими, коли вирішується доля України на віки. Зі співчутливою іронією звучить висновок: *Істинно дивний народ* (3, с. 186).

Автор сміливо поставив питання про драматичну долю України, українського народу в часи тоталітаризму. Остап Вишня засудив тоталітарно-репресивну систему. У творі послідовно проходить думка про те, що відрив людини від національного ґрунту перетворює її у збайдужілу й безініціативну істоту. Порушені питання актуальні в наш час теж. Це й проблема духовності людини, збереження історичної пам'яті, національної свідомості, національної гідності, національної культури, деформація українського національного характеру, моральна деградація особистості під впливом тоталітарної системи. До вищеназваних в усмішці *«Чухраїнці»* засобів гумору й сатири можна додати такі: твір побудовано в чергуванні розповіді від першої особи і стислих гумористичних епізодів, які відтворюють образи персонажів через їхні вчинки

та самооцінку; поєднання реального з вигаданим, що несе в собі іронічні натяки на реальність; поєднання термінів, наукових, культурологічних понять з лексикою на позначення предметів побутового вжитку; використання прислів'їв, приказок, недомовок, натяків.

Післямова у творі дуже оригінальна: *Читав я оці всі матеріали, дуже сумно хитаючи головою. Прочитавши, замислився і зітхнув важко, а з зітханням тим само по собі вилетіло: — Нічого. Якось-то воно буде* (3, с. 187). Остап Вишня сам визнає власну приналежність до свого народу, чесно й відверто вказує, що має ті ж недоліки характеру, що й чухраїнці, бо він належить до цієї нації. Як зазначав Ю. Цеков, «...гострота самокритичності жила в ньому саме через велику любов до рідного народу, гідність якого він завжди захищав, як вірний лицар, навіть коли опинявся сам на сам перед незчисленною ордою демагогів і лицемірів» [12, с. 28]. Остап Вишня іронізує з українців, але любов до них має дуже велику: «Треба любити людину. Більше, ніж самого себе. Тоді тільки ти маєш право сміятися. І тоді людина разом з тобою буде сміятися із себе, із своїх якихось хиб, недоліків, недочотів і т. д. І буде такий дружній, такий хороший сміх. Той сміх, що не ображає, а виліковує, виховує людину, підвищує...» [14, с. 454]. Питання національно-державної ідентичності, національної свідомості, любові до України, патріотичні думки постійно турбували письменника й перебували в полі зору. Тема усмішки «**Дещо з українознавства**» – розповідь про Україну, її народ, українську мову. Твір складається з двох частин: «I. Спеціально для русотяпів», «II. Для щирих українців». Такий поділ віддзеркалював протилежні настрої в 20-х роках у ставленні до української мови. У першій частині автор дає кілька лекцій з українознавства для тих, хто ніколи ним не цікавився. Прийом лукавої самоіронії характеризує комунікативний простір цієї частини. У другій – для тих, що «перецікавлювалися» Україною. У цій частині звучить пафосна ода красі й могутності Україні. Павло Михайлович висміює два стереотипи мислення – русотяпів і щирих українців. В основі твору – антитеза. Як зазначав Ю. Ковалів, «русотяпи, закомплексовані шовіністичними поглядами, визнавали

тільки «Малую Русь», або «Під'яремну Русь», в контексті світової Русі (Росії), ототожненою ледве не з усією планетою, натомість автохтонів маркували зневажливим прізвиськом «малоросійські хохли», які «балакають мужицькою мовою і співають малоросійських пісень з гопаком» [40, с. 461]. Остап Вишня розтлумачив русотяпам, що мужицька мова стала державною і її повинні всі знати. Він заявив, що українізації нічого боятися. Крім того, за словами Ю. Коваліва, автор «делікатно поставив колонізатора, здатного переписувати історію, на належне місце, спростував «сентенції» з російської літератури, зокрема з вірша О. Толстого («Малая Русь – где все обильем дышит»), полемізував зі спотвореними уявленнями про Дніпро як «Русской славы колыбель» [40, с. 461]. Українці, на противагу русотяпам, захоплювалися своєю рідною землею, надавали їй космічних масштабів, вказували на найдавніше походження, знаходили на її території навіть сліди єгипетських фараонів, династії Бурбонів тощо. Першими людьми були Остап і Галя, *«під час всесвітньої потопа Ковчега збудував не Ной, а гетьман Дорошенко, що й урятував сім пар чистеньких українців, одну вишневу кісточку, з якої і пішли на Вкраїні вишневі садки...»* (1). Прийом гіперболізації, який використав автор, створює комічний ефект, але й показує велику любов до України. Остап Вишня вірить, що Україна буде цивілізованою країною, визнаною всім світом. Засобами гумору в усмішці є використання парадоксів – несумісних понять, що виключають чи суперечать одне одному; змішування елементів розмовного, публіцистичного, художнього стилів, книжної лексики, згрубілих слів; використання комічних ситуацій; прийом «зниження», гра слів.

Питання національно-державної ідентичності, національної свідомості, історичного минулого України, розвитку й чистоти рідної мови, сфер її вживання, грамотність населення – ті проблеми, які порушував Павло Михайлович в усмішці «Дещо про українізацію». Так він дбав про розвиток української культури, мови, історії, духовний потенціал особистості.

Остап Вишня неоднозначно ставився до українізації, йому не подобалося більшовицьке адміністрування. Про це він говорить в усмішці **«Вольовий**

спосіб», тема якої – висміювання обов’язкового іспиту з української мови, що дискредитував лінгвістичний процес. Як відомо, в часи українізації усі працівники різних сфер повинні були скласти відповідний екзамен. Якщо людина не хотіла цього робити, її могли звільнити з роботи. Тому багато держслужбовців, партійних керівників, простих працівників змушені були відвідувати курси з української мови й здавати екзамен. Багатьом це не подобалося, викликало в них внутрішній спротив, дехто вороже ставився до української мови. У творі «Вольовий спосіб» йдеться про просту жінку з Полтавської губернії Марину Кривоверху, що приїхала працювати з села до міста в один із «коматів» і не змогла скласти іспит з української мови. Жінка працювала служницею, була роботящою, привітною. На курси ходила вчитися грамоті, інколи слухала лекції, інколи спала. Звісно, важко було працювати і вчитися. Коли прийшла на іспит, не змогла розповісти, що таке родовий відмінок. Комісія звільнила її з роботи, тому повернулася Марина додому, не склавши іспиту. Читаючи цю усмішку, замислюєшся, а чи потрібне було екзаменування прибиральниці? А от чиновник Вадим Федорович вихвалявся, як йому вдалося добре «екзамен по українізації» скласти: *«Спросили меня про «вольовий спосіб»... Я їм как зашпандьорил: «Вольовий спосіб», это бившее повелительное наклонение. Полное окончание, – говорю, – форм «вольового способу» такое... Ах, черт, уже забил! Да это и неважно... Одним словом, первая категория...»* (2, с. 362). Ю. Ковалів писав: «Гумореска завершується абсурдною розв’язкою, логічною для радянської системи: полтавчанку – носія автентичної мови – звільнили з роботи, дарма що вона була сумлінним фахівцем, а нахабного й бездарного бюрократа підвищили по службі» [40, с. 462].

Проблеми, які порушив Остап Вишня у творі, – це розвиток української мови, впровадження її в державне користування, освіта простого трудівника, бюрократизм, кар’єризм, деградація особистості під впливом тоталітаризму. Засобами гумору й сатири, використаними в усмішці «Вольовий спосіб», є зображення парадоксальної ситуації, мовна індивідуалізація героїв,

використання лексики різних стилів, жива розмовна мова, використання слів російської мови.

Отже, Остап Вишня симпатизував простому народові, який був щирий, працьовитий, відкритий, але часто довірливий, інертний, безініціативний, потерпав від радянських чиновників, потрапляв у абсурдні ситуації. Своєю гуморескою автор закликав відроджувати Україну, її культуру, мову, викривав негативні сторони українізації, стиль керівництва. Найбільше митця хвилювали проблеми національної ідентичності, недбальство у ставленні до рідної мови й культури, збереження історичної пам'яті, національної свідомості, національної гідності, моральна деградація особистості під впливом тоталітарної системи, розвиток української мови, сфер її вільного й повного впровадження в загальнонаціональне користування. Цим проблемам присвячені усмішки «Чукрен», «Чухраїнці», «Дещо з українознавства», «Українізація» та ін.

Висновки до другого розділу

Остап Вишня на початку 20-х років свою художню діяльність пов'язав із важливими політичними й соціальними подіями в житті українського народу. Славу гумористичного літописця сільського життя принесла Остапу Вишні збірка **«Вишневі усмішки сільські»**, видана 1924 року. До неї ввійшли «Подорожні враження», «Земля обробки потребує», «Жінвідділ», «Село – книга», «Про продукційність праці в сільському господарстві та про те, як тую продукційність збільшити», «Ось воно – село оте!» та ін. Тематика цих усмішок різноманітна: складне життя українського народу, низька культура ведення сільського господарства, втрата національної ідентичності українцями, стан жінки в пореволюційному селі, неосвіченість селян тощо. Проблеми, порушені в усмішках, були актуальними на той час: непоінформованість українського селянства, соціальні негаразди, ставлення до праці, неповага до релігії, виховання молоді, безініціативність, ледарство, безкультур'я, безграмотність. Також порушувались проблеми державної ідентичності, громадянського

самовизначення, нівеляції особистості. Остап Вишня в усмішках про життя українського села використав найрізноманітніші засоби гумору та сатири. Це створення контрастних ситуацій, гумористичних портретів, образних порівнянь, використання лексики різних стилів, гумористично забарвлених слів, прислів'їв, приказок, фразеологізмів, слів російської мови, неодноразове повторення фраз-речень, мовна індивідуалізація героїв.

1926 року, друковані впродовж кількох років, усмішки склали тематичний цикл і вийшли окремою збіркою «Українізуємось», яка викликала неоднозначну реакцію критиків. В усмішках «Чукрен», «Чухраїнці», «Дещо з українознавства», «Вольовий спосіб», «Українізація» та ін. Остап Вишня зображує недалекоглядність і необов'язковість українців, їхню неповагу до себе, нерозважливість і невміння робити висновки з помилок. Гуморист вказав на п'ять рис національного характеру українців (1. Якби ж знаття! 2. Забув. 3. Спізнився. 4. Якось то воно буде. 5. Я так і знав!). Недбальство у ставленні до рідної мови й культури, збереження історичної пам'яті, національної свідомості, національної гідності, розвиток і впровадження української мови в національне користування – це ті проблеми, що порушував гуморист у своїх творах. Остап Вишня використав такі засоби гумору та сатири в усмішках з українознавства: створення парадоксальних ситуацій, елементів вимислу й фантастики, контраст зміщення площин, прийом гіперболізації, поєднання лексики різних стилів, створення авторських неологізмів тощо.

Отже, роль усмішок Остапа Вишні для справи національного відродження в 20-х роках мала вагоме значення. Він хотів бачити українців високодуховними, шляхетними, гордими, національно свідомими. Засудження тоталітарної системи, яка відривала українців від національного ґрунту, збереження національної ідентичності української людини в умовах формування нового суспільного ладу, її гідності, високого рівня життя, необхідність знати свою історію — у цьому духовний потенціал усмішок.

РОЗДІЛ 3

РОЗКРИТТЯ ПОЕТИКИ НАЦІОНАЛЬНОГО ПОЛЮВАННЯ У ЗБІРЦІ ОСТАПА ВИШНІ «МИСЛИВСЬКІ УСМІШКИ»

3.1. Умови літературної діяльності Остапа Вишні після ув'язнення у 1943 -1956 роках

Павло Михайлович Губенко, як і багато інших українських письменників, з 1933 року був підданий анафемі у пресі, його книги були вилучені з бібліотек, дружину з маленькою донькою вислано за межі України. Десять років йому довелося страждати далеко від рідної землі, в Комі АРСР, на Півночі, у Печеро-Ухтинських таборах. Але і в тому суворому краї Остап Вишня в 1934 році написав російською мовою двадцять два публіцистичні портрети-нариси про людей ухтинського табору – «Материалы к истории ухтинской экспедиции...» [31, с. 29]. У цих творах він постає як митець, який підносить людину-трудівника. Також у неволі письменник починає вести табірний щоденник під назвою «Чиб'ю. 1934». Він був опублікований лише в 1989 році. Цей документ відображає трагізм Остапа Вишні та інших політичних в'язнів на засланні, які були родом з України.

Влітку 1943 року відбулися зміни в ставленні до письменника. Він їх прийняв насторожено. 1938 року було щось подібне, коли його відправляли в подорож, з якої не повинен був повернутися. Через щасливий випадок і бездоріжжя він з конвоїрами надовго застряв у дорозі. Так і залишився живим. Наприкінці 1943 року Остап Вишня опиняється на волі. Хто перший порушив клопотання про нього, до цього часу не відомо. Називають О. Довженка, М. Рильського, Ю. Яновського, М. Бажана. Домогтися звільнення письменникові вдалося першому секретареві ЦК компартії України М. Хрущову. Остап Вишня був єдиним із літераторів, хто вийшов на волю до смерті Сталіна.

1944 року він приїздить до Києва. Остапа Вишню перекидають просто із табірнього барака в письменницький кабінет. Він повинен був своїми гуморесками спростовувати наклепи «націоналістів», що його закатувала Москва, висміювати «буржуазних націоналістів», насамперед УПА. Так з'явилася «Самостійна дірка». «Буржуазні націоналісти» привітали Остапа Вишню з появою в літературі й подякували, що він першим поінформував світ, що УПА досі живе й бореться. Повстанці все сприймали, як трагікомедію, і співчували гумористу. 26 лютого 1944 року газета «Радянська Україна» надрукувала знамениту усмішку «Зенітка», яка сповістила всім українцям про початок другого періоду творчої праці письменника. Незважаючи на десятилітнє ув'язнення, Павло Михайлович не розучився сміятися. Проте Ю. Цеков із сумом зазначав, що частина повоєнного доробку має відчутну заданість, аналіз соціальних недоліків не сягає далі чисто моральних аспектів. Сатира Остапа Вишні не торкалася гострих соціальних проблем. Чи міг митець писати про те, як у багатьох колгоспах на трудовень одержують копійки, а особисте господарство переобтяжене даниною? Чи про голод 1947 року? [12, с. 36].

Після 1944 року Остап Вишня знову майже кожного дня виступав у «Радянській Україні», «Колгоспному селі», «Перці», також – перед робітниками, колгоспниками, студентською молоддю. Далі, після фейлетону «Дозвольте помилитися!» (1946) виступів Остапа Вишні в пресі не стало. Як тоді, на початку 30-х років. 1946 року між письменниками пішли чутки про «опіку» митців з боку влади, про їхню працю в умовах свободи. Остап Вишня, наслухавшись цього, публікує в газеті «Радянська Україна» фейлетон «Дозвольте помилитися!». Його герой – письменник-романіст – роздумує, як спрямувати дії персонажа його роману. Якщо він піде, як партія й уряд указують, то буде не цікаво. Краще піти іншим шляхом, але тоді треба робити помилку. Московська газета «Правда» помітила у фейлетоні підтекст і оголосила суворе попередження редакції газети «Радянська Україна», а Остапа Вишню знову змусили надовго замовкнути. Йому хотілося вголос

багато чого сказати, але доводилося перебувати в регламентованому світі. «Все життя гумористом! Господи! Збожеволіти можна від суму!» [14, с. 451]. У цьому щоденниковому записі від 7 червня 1950 року весь трагізм життя і творчості Остапа Вишні.

Остап Вишня знову опинився в епіцентрі подій. У постанові ЦК КП(б)У «Про журнал сатири та гумору «Перець» (1946), рішуче були засуджені «ідеологічно шкідливі писання і пошлі вправи низькопробних гумористів». Ще різкіше засуджені були помилки «Мисливських усмішок» Остапа Вишні в рішенні ЦК ЛКСМУ «Про хиби й помилки в роботі, редакції журналу «Дніпро» (1946р.) [44, с. 7].

Не було Хвильового, не було кому в критичну баталію вступити, не було кому захистити. А О. Полторацький потішався: «Сатиричний прийом, у якому Остап Вишня досягнув великого успіху, особливих перспектив для подальшого розвитку не має. Причиною цього – його обмеженість, певна замкненість. Остап Вишня, сам породивши, сам і вичерпує до кінця свій, вишнівський, жанр фейлетону – «усмішки»...» [44, с. 7].

Полторацькі безслідно відійшли, а у вічності лишились слова Миколи Хвильового, який першим звернув увагу на відображення у вишневих усмішках емоційності та драматизму народного життя.

Ю. Цеков слушно зауважив, що «Остап Вишня єдиний з геніїв нашої пореволюційної літератури, який за життя не був удостоєний жодної офіційної відзнаки, навіть найскромнішої премії» [12, с. 41]. Але про найвищий гонорар гумориста нам відомо з його щоденникових записів «Думи мої, думи мої...», які почав вести з 1948 року: «А який же народ наш добрий, який увічливий, який делікатний! Скільки ж у нього добра до всіх тих, хто хоч трішечки дає йому незвичайного, небуденного, до розуму придатного. І коли мені доля дала змогу хоч трішечки, хоч отакунічки дати народові посміхнутися, – киньте всі гонорари, добра, багатства, – все киньте! Найвищого «гонорару», як веселий блиск в очах народу, – нема!» (Запис від 12 грудня 1949 р.) [14, с. 449]. Бачимо, що усмішка на обличчі простої української людини була для митця найвищою

непідробною оцінкою його творчості: «Який би я був щасливий, якби своїми творами зміг викликати усмішку, хорошу, теплу усмішку у радянського народу! Ви уявляєте собі: народ радісно усміхнувся! Але як це трудно!», – писав Остап Вишня у щоденнику 15 травня 1949 року, указуючи на народну мудрість як генезу свого гумору [14, с. 448]. Гуморист писав на замовлення редакторів, визначних тогочасних урядовців, витрачав свій могутній таланти на дріб'язок, був «поставлений в умови канатоходця, що працює без будь-якої страховки над терарієм, де кишать змії» [12, с. 15].

У другий період творчості Остапа Вишні виходять такі його книжки: «Самостійна дірка» (1945), «Зенітка» (1947), «Весна-красна» (1949), «Вишневі усмішки» (1950), «Мудрість колгоспна» (1952), «А народ воювати не хоче» (1953), «Великі ростіть» (1955), «Нещасне кохання», «Твори в двох томах» (1956). Об'єктом сатиричного зображення Остап Вишня змушений був вибирати найгіршого серед нещасних. Критика високого громадянського звучання була забороненою. Непорушними були принципи ієрархії й лицемірства. Важко жилося письменникові на волі, бо ярлик контрреволюціонера й терориста забули зняти. За ним продовжували стежити спецслужби. Коли робив спроби критикувати героя вище дрібного чиновника, твір поповнював запаси неопублікованої спадщини. Лише 25 жовтня 1955 року Остапа Вишню було повністю реабілітовано. У таких несприятливих умовах, після «десятирічки» (заслання), повинен був писати під тиском влади, на замовлення. Попри все це, гумористу вдалося створити багато чудових творів, серед яких чимало справжніх шедеврів.

У його літературному доробку були політичні памфлети, комедійні п'єси, бойові фейлетони на злободенну тему, ліричні мисливські усмішки, оповідання для дітей і про дітей, гуморески й дотепні нариси, в яких оспівувалася краса нашого життя, праця селян і робітників, діячів науки й культури. Остап Вишня здійснював переклади творів М. Гоголя, А. Чехова, В. Маяковського, І. Ільфа, Є. Петрова, Марка Твена, Б. Нушича, Я. Гашека та ін. Входив до редколегії журналу «Перець», був одним з найактивніших перчан.

Отже, умови літературної діяльності Остапа Вишні після ув'язнення були дуже складними. Йому доводилося віддавати данину часові. Свій талант витрачав на розв'язання тих питань, яких вимагали партія та радянське керівництво.

3.2. Лірико-романтична концепція національного полювання у збірці «Мисливські усмішки» Остапа Вишні

Перші гуморески Остапа Вишні під рубрикою «мисливські усмішки» з'явилися на сторінках журналу «Дніпро» 1945 року. Уже в наступному 1946 році в письменника виник задум видати твори про полювання окремою збіркою «Мисливські усмішки». Тоді цю ідею не вдалося реалізувати. Вийшов лише невеличкий цикл «мисливських усмішок» у складі збірки «Весна-красна» (1949). Окремим виданням «Мисливські усмішки» вперше з'явилися 1954 року, а 1958 року побачило світ найбільш повне видання мисливських оповідань письменника. До нього були включені такі твори: «Відкриття охоти», «Екіпіровка мисливця», «Лисиця», «Заєць», «Ведмідь», «Бекас», «Вовк», «Ружжо», «Вальдшнеп», «Дика коза», «Лось», «Перепілка», «Дика гуска», «Бенгальський тигр», «Дрохва», «Дикий кабан, або Вепр», «Гагара», «З крякухою на озері» та ін. В авторській передмові, яка була написана за чотири роки до виходу книжки, Остап Вишня писав: «Мисливський і рибальський спорт дає нам фізичну силу, розвиває в нас любов до рідної природи, учить нас любити і пташку, і звірятко, і деревце, і квіточку. Любіть, дорогі друзі, охоту, а ще більше любіть природу, бережіть її, охороняйте її» [13, с. 390].

Збірка «Мисливські усмішки» з'явилась у творчому доробку Остапа Вишні не випадково. Відомо, що він сам був завзятим мисливцем та рибалкою, таким же був і його друг – Максим Рильський. При цьому виїзд на полювання був для них і відпочинком, і символом свободи, де два класики літератури на якийсь час переставали почуватися піднаглядними жертвами.

Не дивно, що власний мисливський досвід Остап Вишня вирішив передати на папері в гумористичній формі усмішок: почуті на полюванні розповіді були благодатним матеріалом. Центральним персонажем усмішок став оповідач, в образі якого втілювалося чимало авторських рис. Він виходить на полювання не з наміром убити, а, навпаки, з метою уникнути насильства над природою. Мітко ухоплені особливості національного полювання дозволили письменникові досліджувати менталітет свого народу, спосіб мислення чоловіцтва, що втілює засобами мисливства свою мрію про героїство, славу, свободу від побутових та матеріальних проблем.

«Мисливські усмішки» – своєрідний літературний компроміс, в якому Остап Вишня оминав зіткнення з тоталітаризмом, творив свій естетичний варіант дійсності, де було відчуття свята, героїзму, свободи, пантеїстичного злиття людини з природою. Це був вихід письменника на новий шлях екзистенційної свободи, коли можна було почуватися людиною і митцем. Не було необхідності кривити душею.

Стильова палітра «Мисливських усмішок» Остапа Вишні дає підстави наділити цей жанр як ознаками гуморески, так і ознаками лірико-романтичного оповідання і навіть новели. Таке оригінальне поєднання ознак різних жанрів в усмішці й було справжнім новаторством митця. З огляду на певну різностильовість усмішок, пропонуємо для аналізу поділити їх на дві групи: лірико – романтичні та авантюрно – пригодницькі.

Тема усмішки «**Вальдшнеп**» — зображення краси рідної природи. Твір починається питанням вірного товариша по мисливству: *Що, може, на вальдшнепів поїдемо?*» (4, с. 251). У відповідь: *«Ні, не поїду! Весняної охоти я не визнаю! Та й тобі не раджу! Я – ворог весняної охоти!*» (4, с. 251). Далі мисливець розповідає, чому він не любить навесні полювати. Його спогад про весну – це спогад про перше кохання. Не може герой підняти руку на птахів, коли вони весною паруються й виводять пташенят. Це совісний мисливець, який не хоче вбивати в період весняного розквіту, бо не селезня бачить він на озері, а себе на перелазі, коли біг до Галі на побачення і отримав «межи в'язи»,

плакав, що коханої так і не побачив. Ліричний персонаж цього твору – друг природи, він протестує проти знищення життя. Розповідає, що треба полювати на вальдшнепів і качок восени. Подає детальний опис цієї популяції: *благородна птиця, трохи менша як наш голуб, темно-рудуватого кольору, з довгим, як у всіх куликів, дзьобом і довгими ногами* (4, с. 253). Оповідач дає своє «наукове» пояснення, що таке «тяга» у вальдшнепів: *Тяга – це коли навесні чи восени вальдшнеп перелітає, «тягне» — з одного місця на друге. Вранці й увечері. Буває це здебільшого над ярком, над балкою, коли, приміром, у вечірній сутіні миготить понад деревами, з характерним хрюканням, силует вальдшнепа* (4, с. 253).

Під час осінньої тяги серце чарує така краса: *Ліс стоїть задумливий, печальний: йому ось-ось треба тише своє вбрання скидати, підставляти свої віти дощам холодним, хуртовинам сніговим. / Листя з суму жовтіє, а деяке з туги кривавиться. / Ось падає кленовий лист, — умер він, одірвався з рідної йому галузки і падає. / Він не падає сторч на землю – ні. / ... Він кружляє на галявині, то вгору підноситься, то хилиться до землі* (4, с. 253). Життя листочка, безперечно, завершилося, навесні виросте новий, який буде купатися під дощем. Осінній пейзаж закінчується картиною майбутньої весни. У підтексті цього ліричного пейзажу – філософські роздуми Остапа Вишні про швидкоплинність людського життя.

Наприкінці усмішки персонаж робить висновки про те, що *«...не так навіть інтересно полювати вальдшнепа з собакою, як про це розповідати»* (4, с. 254). Бачимо, що для мисливця важлива не дичина, а спілкування з природою і людьми. Проблеми, які порушив автор у творі, — це природа як джерело краси, кохання, сенс людського буття, життя і смерть, народження і згасання, кругообіг у природі, засторога від браконьєрства.

Змальовуючи прекрасні пейзажі в усмішці «Вальдшнеп», автор використав влучні порівняння, епітети, метафори, персоніфікацію. Словесно-ситуаційним засобом гумору є влучна підміна звуків птахів словами з подібним звуковим комплексом: *І цвів бузок, і конвалії цвіли. І солов'ї, а солов'ї! Щось*

неймовірно! Особливо мені врізався втямки один. Він не співав, він ридав над своєю коханою, що недалечко від нього, під кущем, обгорнула своїм тепленьким тільцем шоколадні яєчка. Він благав: Люби! Люби! Люби! Цілуй! Цілуй! Цілуй! (4, с. 252). Цей опис є ще певною паралеллю до психологічного стану героя, котрий поспішав на перше побачення. Пейзаж виступає засобом поглибленого розкриття почуттів, переживань персонажа.

Остап Вишня закликав читачів оберігати й любити все в природі. У цьому духовний потенціал його усмішок. Саме вони змушують читача замислитися над сучасними проблемами екології. Єднання з природою, на думку Остапа Вишні, робить людину щасливішою та щедрішою, збагачує її духовно.

Описом золотої осені починається усмішка «**Заєць**»: *Ах, як не хочеться листу з дерева падати, — він аж ніби кров'ю з печалі налився і закривавив ліси. / Сумовито рипить дуб, замислився перед зимовим сном ясен, тяжко зітхає клен, і тільки берізка, жовтаво-зелена й «раскудря-кудря-кудрява», — ген там на узліссі білявим станом своїм кокетує, ніби на побачення з Левітаном жде чи, може, Чайковського на симфонію викликає* (4, с. 222). Письменник поєднує свої враження з образами української пісні «Чуєш, брате мій...», де журавлі своїм «кру-кру» повідомляють про відліт, з картинами Левітана, музикою Чайковського. Ліричний пейзаж – неодмінна приналежність кожної мисливської усмішки лірико – романтичного спрямування. Природа в ньому одухотворена, наділена рисами і почуттями живої істоти. Автор використав епітети, метафори, персоніфікацію, змальовуючи красу осені.

У наступному уривку відчуваємо казкові інтонації, бо заєць збігав до підборщика хутра, той попідбирав йому теплі шматочки, «*посадив на ріпицю білий помпон*» (4, с. 222).

Далі постає картина збору на полювання. Мисливець шукає штани, піджак, чоботи, капелюх, набой, сало й ковбасу, стопку, з якої «дуже добре оглядати обрій», коли дивитися крізь дно. Дружина нагадує йому про рушницю, яка служила їм ніжною для стола, бо та зламалася. Стопка й рушниця – приклади ситуаційних засобів гумору, коли речі використовуються у плані,

різко відмінному від того, для чого вони призначені. Гумористично змальовуючи персонажа, Остап Вишня показує, що його герой – це людина добра, щира, трохи дивакувата, наївна, не здатна на вбивство звірів і птахів. Навіть полює він не по-справжньому, все «промазує».

Товариші Остапа Вишні згадували, що, коли письменник збирався на полювання, гаслом були такі слова: «Хай живуть зайці!».

Оповідач повідомляє, якими способами краще полювати на зайців: з підйому, з-під собак-гончаків, на засідах. Чудова краса ловів зайців з гончаками, бо порівнює їх герой з оркестром, якого не чули навіть у філармонії: *Заливається флейта, трубить з переливами трубач, рывкає бас, гуде баритон... / Скільки жару, скільки страсті в голосах...* (4, с. 224). Така майстерно змальована звукова картина приємно вражає читача. Якщо постає питання, як краще полювати: одному чи колективом, то мисливець має іронічно-дотепну відповідь: *Коли йдете один, то один промазуєте, коли йдете колективом, то промазуєте колективом* (4, с. 224).

Коли ж мисливець виходить на засіди, то надворі вже темно й тихо. Тільки десь з сусіднього села чується: «*Котила-а-а-ася...*». У нашого героя мимоволі із грудей теж виривається: «*Ой, зійди, зійди, ясен місяцю, як млинове коло...*» (4, с. 224). У засідці на зайців треба сидіти тихо, а герой співає, що викликає комічний ефект, але й симпатію до романтично налаштованого мисливця. Лірична пісня пом'якшує гумор, робить його сердечнішим. Мисливцю тепло під кожухом, тепло на серці, голова хилиться, він засинає, а вранці – нема рушниці! Ось так пройшло полювання. Додому все-таки герой привозить мисливський трофей, але губить рушницю. Товариш після вечері нагадує йому, щоб той не забув занести гроші, що на зайця позичив.

Головний герой усмішки «Заєць» — це людина, яка ніколи не зможе обірвати чиєсь життя. Він впевнений, що кожна тварина має право на існування. Тому, може, найкраще купити зайця на базарі й не мучитися від того, як вчинив зі звіром. Темою усмішки «Заєць» є зображення польових зборів на зайця та самого процесу полювання. Остап Вишня порушив у творі

такі проблеми: природа і людина, любов до рідного краю, краса української природи, засторога від браконьєрства. І в цьому духовний потенціал гумору Остапа Вишні.

Усмішка «**Короп**» також починається описом лісу: *Чудесний ліс. Мішаний. І дуби, великі-великі, в лісі ростуть, і ясенки, і берестки, і сосни. Найбільше дубів та сосон. У тиху погоду в лісі ані шелесне: тихо-тихо, тільки коли-не-коли флейтою іволга заграє, застукотить дятел, затівлікає щиглик...* (4, с. 335). Серед цього лісу є ставок, а в ньому живуть коропа, як ночви. «*Не коропи, а жеребиці. Вони в нас особливої породи – гібриди: мати дзеркальна, а батько – симентал*» (4, с. 335). Так з гумором рибалка стверджує, що нова порода виведена від схрещування самки дзеркального коропа і бугая симентальської породи. Комічна ситуація створюється за допомогою гіперболи. Коли голова колгоспу Іван Павлович дозволяє порибалити на ставку, то хлопці з задоволенням вирішують «поборюкатися» з коропом.

Наступною є чаруюча картина світанку на ставку: *А беруть коропа на світанку... І особливо тоді, як перший ніжний промінь дубові крони прорізує і листя дубове золотить. / А як сонячний промінь листя дубове позолотить, тоді він із дубової гущавини виривається і на ставок падає, – тоді і ставок золотий, і очерет, і рогіз, і пісок на березі, – все тоді золоте* (4, с. 336). Передати всю красу цієї пори може тільки той, хто закоханий у свій рідний край, хто йде на природу не за трофеями, а помилуватися лісами, ставками, луками, сінокосами. «Хитрюще» сонце робить все, щоб навколо раділа й буяла природа. Епітети, метафори, гіперболи – це художні засоби, за допомогою яких оповідач передає і свій настрій, і настрій природи. Лірика переплітається з неймовірною вигадкою про «золоті ночви» – коропа.

У другій частині усмішки йдеться про сам процес риболовлі. Оповідач запитує, чи переживав хто-небудь ситуацію, коли на гачок клюнув короп. І сам далі розповідає, якби це у вас трапилося: *І раптом поплавок – сіп! У вас серце – штрик! Ще раз – сіп! Ще раз – штрик! І ось ваш поплавок поїхав-поїхав-поїхав і зник під водою. Коли починає поплавок їхати-їхати-їхати, покотилося-*

покотилося-покотилося тоді у вас із-під серця щось холодне, покотилося-покотилося-покотилося кудись униз (4, с. 337). Неодноразове повторення слів, що передають одну й ту ж ситуацію, спричиняє сміх, є одним із словесно-ситуаційних засобів гумору. Звуконаслідувальні слова автор використовує для зображення смішної ситуації. Коли вже рибалка побачив спину коропа й почав вести його, той *«рветься, вигинається, б'ється хвостом, скручується бубликом, виринається...»* (4, с. 337). Такі поєднання слів смішать читача, бо один короп так «борюкається» з одним рибалкою. В результаті – він зірвався з гачка. Рибалка залишився ні з чим.

Бували ще й такі випадки, коли рибалка стрибав у воду за коропом. Стрибав одягнений, взутий, з пувіркою в Гагри в кишені, але це нічого не давало. Результат був, як у попередньому випадку. Було й таке, що рибалка залишав вудочку на березі неприв'язаною, а сам ішов пройтись по лісу. Тоді доводилося йому роздягатися й ловити вудку, гасаючи по ставку. Короп відверто глузував над рибалкою. Ось так українці проводять свій час на дозвіллі, відпочивають, жартують, розповідають історії, не зважаючи на те, що додому після рибальства нічого везти.

Отже, проаналізувавши усмішки лірико-романтичного спрямування, можна зауважити, що вони всі мають подібну композиційну будову, насичені різноманітними художніми засобами. Саме в цих усмішках герой виступає ліриком, романтиком, природолюбом, для нього головним є спілкування з природою.

3.3. Авантюрно-пригодницька концепція національного полювання у збірці «Мисливські усмішки» Остапа Вишні

Усмішки «Ведмідь», «Вовк», «Дикий кабан, або Вепр», «Дрохва», «Бенгальський тигр», «Гагара», «Реготуни», «Лось» та інші можна віднести до таких, де Остап Вишня устами своїх персонажів переповідає багато смішних історій, свідчень авторитетних мисливців і мисливців-початківців, способів

полювання, здобуття мисливських трофеїв у сатирично-гумористичній формі. Оповідач завжди розповідає свої фантастичні вигадки серйозно, видаючи брехню за правду. Або він сам або його знайомі потрапляють у різні пригоди, про які йдеться в усмішках. Герой – авантюрик, відчайдух, пристрасний шукач пригод, які для нього мають велике значення під час полювання. Ю. Цеков писав: «Герої оповідок мисливці-невдахи і мисливці-фантазери, серед них – охочі до базарної «дичини», безстрашні ловці тигра, якого беруть запросто за допомогою диктового щита і молотка, сміливці, які полюють сікача, сидячи на дереві із заплющеними очима, та їм подібні любителі погомоніти про мисливські подвиги» [72, с. 44]. Кульмінацією цих усмішок є, як правило, розповідь про здобутий мисливцем трофей. Головна особливість творів – наявність певної авантюри, побрехеньки. Менталітет українського чоловіцтва прагнув героїства і слави. У побуті, господарських справах не вдавалося цього досягти, а в товаристві мисливців, рибалок, спілкуючись, відпочиваючи, забувши повсякденні проблеми й турботи, чоловіки могли хвалитися перед друзями своїми подвигами, а ті їх уважно слухали. Такі особливості нашого життя.

Усмішка «Сом» складається з чотирьох частин. Її тема – це гумористична розповідь про сома, що жив у річці Оскіл.

У першій читача запрошують побувати на річці Оскіл і помилуватися її краєвидами. Остап Вишня створив чудові картини української природи, використовуючи епітети, метафори, порівняння, пестливі слова, гіперболи. Наприклад: *Заплава річки Осколу, де він у цьому місці розбивається на кілька нешироких рукавів, заросла густими очеретами, кугою, верболозом і густою, зеленою, соковитою травою. Як увійдеш, картуза не видно! Шумить заплава в травні та червні...* (4, с. 346). Оповідач радить навесні чи влітку бути уважними, щоб не нашкодити родині диких качок, вчасно побачити, *«як поміж густим очеретом мелькає голівка чирятка-мама, а навколо неї манісінькі чиряточка, мов мишенята, шмигають...»* (4, с. 346).

У другій частині перед нами постає дід Панько, який розповідає про сома, що водиться у великій ковбані й любить ласувати гусячим м'ясом. Рибальську побрехеньку він так правдоподібно розповідає, наголошуючи три рази, як сом водив їх довго, поки не витягли вони його з паном. Додому несли рибину вчотирьох. Коли ж розчинили, то всередині *«тільки підпалини та хвоста витягли»* від собаки сетера-гордона Джоя. Дід Панько додає, що такий сом міг би і парового катера проковтнути, та той торохтить дуже. Таких прикладів художнього перебільшення в усмішці дуже багато. Також у цій частині діалоги, використані автором, є одними із засобів характеристики й оцінки персонажів.

Про надзвичайну силу сома розповідається у третій частині твору. Одного заядлого рибалку сом тягнув разом з човном з-під Канева проти течії, поки не втомився: *«Ну й сом, я вам скажу! Як човен завбільшки...»* (4, с. 351). Поєднання реального й фантастичного – приклад гротеску в усмішці.

В останній частині оповідач дає рибальські поради щодо ловлі сома. Він радить на великих сомів *«чіпляти гусака або гуску, собаку сетера-гордона або бурого чи гімалайського ведмеда. На білого ведмеда сом не бере, бо білий ведмідь звір полярний, а сом любить теплі води й не дуже холодних звірів»* (4, с. 351). У череві сома можна знайти закуску: копчену ковбасу, вареного рака й пару шпротів. Оповідач зазначає, що, *«можливо, з розвитком рибальства сом важитиме тонну і ковтатиме симентальських бугаїв і невеличкі буксирні пароплави...»* (4, с. 352).

В усмішці «Сом» Остап Вишня поєднав ліричне, фантастичне й гумористичне.

Усмішка **«Ведмідь»** складається з чотирьох розділів. У першому оповідач розказує, що ведмідь – такий великий звір, що може перелякати людину. В Україні він не водиться, і це дуже добре, *«бо довелося б багатьом мисливцям рушниці попродавати, бо наші охотники люди тихі, сумирні й поетично ніжні»* (4, с. 231). Навіть *«пристрасні охотники»* відмовлялися на ведмедів їхати полювати у Вологодську область, але для кожного з них забити такого звіра – це велика честь і слава. По-перше, мисливець має ведмеже м'ясо, по-друге,

ведмежу шкуру. А ще, коли прийдуть товариші в гості, вони побачать «велике-велике та волохате ведмеже хутро у вас в кабінеті перед канапою», та почують фантастичну історію, як такого звіра було вбито: «як ви спочатку, коли ведмідь вискочив із барлоги, вдарили його жаканівською кулею, але тільки поранили, а він, розлючений, як стрибне до вас, а ви не розгубились, вхопили рогатину, добре вперлись у сніг і взяли лютого звіра на рогатину, і як у вас рогатина – трісь! – а ви хапаєте другу рогатину і прямо ведмедеві в груди» (4, с. 323). Коли ж дружина безстрашного сміливця запросить гостей чайку попиту, то один із них їй скаже: «Спасибі, хазяєчко, що покликали, а то б довелось вашому чоловікові й за четверту рогатину хвататись» (4, с. 323). Так відбувається комічне розвінчання нашого героя.

У другому розділі оповідач згадує ще про цікавий спосіб полювання на ведмедя – математичний. Потрібно взяти великий аркуш дикту, написати великими літерами формулу $2 \times 2 = 5$, прибити до дерева, де звір буде йти, і зразу бігти додому за конем з підводою. Як тільки ведмідь натрапить на ці числа, він починає вдивлятися в них, хапатися за голову, вона в нього тріскається й ламається, не витримуючи неправильної формули, в результаті – звір мертвий. А наш мисливець «навалює» його на підводу й урочисто везе додому. Хоча дехто з героїв не видає цього способу полювання й говорить, що завалив звіра ударом кинджала в серце. З іронією оповідач зауважує, що так не чесно розповідати: *Завжди додержуйся стародавньої охотницької традиції: говори завжди правду, і тільки правду!* (4, с. 324).

У третьому розділі згадуються авторитетні мисливці Трохим Свиридович та Семен Петрович, які довго «трапезували» після полювання на вальдшнепів, і пісень поспівали, і потанцювали, а потім одному з них захотілося ведмедя вполювати. Як виявилось, господарями ведмедя були цигани-мандрівники. Внаслідок такої пригоди наші герої потрапили у «хлів станового пристава». А хтось із них зізнався, що «за все життя оце один тільки раз на ведмедя й полював. / — Інтересно! Тільки дуже дорого...!» (4, с. 326).

І в останньому розділі оповідач не стримує своєї посмішки, лежачи на канапі, вкритій шкурою ведмедя, завіряє читачів: *«Сам убив! Йї-бо, сам!»* (4, с 326).

Темою усмішки «Ведмідь» є зображення різних пригод і дієвих способів полювання на цю тварину. Остап Вишня, зображуючи своїх персонажів, використав гумор, іронію, художнє перебільшення. В усмішці наявні повтори слів, спотворення звукового комплексу, пов'язане з певними подіями, звуконаслідувальні слова, також епітети, метафори, фразеологізми.

Усмішка «Ведмідь» виховує у читача любов до тварин, до рідної природи, закликає оберігати й примножувати її багатства.

В усмішці **«Бенгальський тигр»** темою є розповідь про те, як потрібно полювати на тигра, що водиться в Бенгалії. Оповідач пояснює, що бенгальський тигр найбільший у світі, завдовжки 2,5–3 метри, хвіст – до 95 сантиметрів. Вполювавши його, матимеш чудову шкуру, яка буде прикрасою твого кабінету. А з страшних пазурів можна робити чудодійні порошки для хоробрості. Щоб дістатися джунглів, оповідач пояснює маршрут: *«Як минете Мотовилівку, Васильків і Фастів,— беріть не на Бердичів, а на Жмеринку. Потім на Вапнярку, Роздільну і доїздіть до Одеси. З Одеси на Дарданелли, потім на Суецький канал, звідти вже не так далеко до Індії. / Приїхавши в Індію, питаєте, як вам пройти на Брампутру»* (4, с. 260). Іншомовні слова підпорядковуються гумористичному змалюванню полювання.

Перший спосіб полювання на тигра – з диктом і з молотком. Оповідач щиро запевняє, що про цей спосіб розповідав йому один із досвідчених мисливців на тигрів: *«Берете ви аркуш дикту, так, приблизно, з метр у квадраті і невеличкий молоток. / Їдете в джунглі..., на весь голос співаєте: «Та не жалько мені / Та й ні на кого. / Тільки жалько мені / На отця свого»* (4, с. 261). Тигр почує й почнетесь полювання. Оповідач радить, коли тигр стрибне на вас, то потрібно наставити на нього аркуш дикту. Пазурами звір проб'є дикт, зразу ж потрібно молотком бити по них і загинати.

«Пригвождений» тигр уже не страшний. Можна з живого здирати шкуру або вдарити кинджалом у серце.

Дуже поширений спосіб полювання на тигра із слоном. Таким способом полюють індуські раджі й англійські лорди. Їм організують «пишну охоту». Принадою є «не зовсім ще померлі» тубільці. На приручених слонів вантажать курені з віскі, пудингами, «шампанею», потім уже лордів, раджів, камердинерів. Підрозділ тубільців наганяє на гостей, які їдять і п'ють, тигрів. Коли англійський лорд побачить звіра, то каже індійському раджі: *«— Подерж-но мого пудинга, — я його потім доїм!»* Бере рушницю в камердинера. Стріляє, падає мертвий тубілець, а лорд задоволено вигукує: *«Іес!»*. Потім доїдає пудинг. Далі полювання продовжується так: тубільці вбивають тигрів, здіймають їхні шкури, а лорди везуть ті шкури додому й *«пригвинчують до голови золоту дощечку з вигравіруваним написом: «Королівський тигр. / Забив у Бенгалії (дата) власноручно лорд Сесіль-Кисіль»* (4, с. 263). Уже саме прізвище лорда викликає сміх, а його дії тим паче. Автор через образ оповідача начебто виправдовує позицію лорда, але в підтексті ми відчуваємо висміювання героя. Остап Вишня зображує очевидну брехню, яку видає за правду. Це один із ситуаційних засобів гумору, який в усмішці декілька разів повторюється.

Непоганий спосіб вполювати тигра за допомогою ями. Потрібно на стежці, якою ходять тигри, викопати величезну яму, замаскувати її добре, діждатися, коли звір впаде в неї, а потім самому впасти до нього в яму й почати його лоскотати, поки знепритомніє. Висновок оповідача: *Залоскотаний тигр мертвіший од мертвого* (4, с. 264).

Останній спосіб, яким ділиться оповідач,— це тренування по три-чотири години щодня впродовж трьох місяців. Коли в Бенгалії тигр побачить вас, то потрібно вести його на попередньо визначену місцевість і втікати від нього. *«Ось тут і пригодиться ваша тренівка...»* (4, с. 265). Головне — не прогавити, коли тигр підсковзнетесь. Тоді ви йому кинджалом у серце — і тигр ваш. Найбільшого комізму автор досягає в кінці усмішки. Розповівши, скільки

є способів полювання на бенгальського тигра, оповідач запевняє, що то все нічого порівняно з тим, що «найтрудніше» все-таки дібратися до Бенгалії, бо їхати туди далеко.

В усмішці «Бенгальський тигр» Остап Вишня вдало використав ситуаційні й словесні засоби гумору. Це зображення брехні, яку видають за правду, гіперболізація подій, творення ситуацій-нісенітниць, відомі складні процеси зображуються як прості. Також автор для надання колориту зображуваного середовища використав варваризми «гуд бай» та «іес». Іншомовні слова Остап Вишня вживає, викликаючи комізм. Характерні лексичні повтори й рядки з народної пісні, наявні метафори й епітети.

Отже, проаналізувавши усмішки авантюрно-пригодницького спрямування, можна сказати, що вони мають однакову композиційну будову. Зображуючи мисливців, які прагнуть свободи, слави, героїства, здатні на різні пригоди, Остап Вишня вдало використовував різні засоби гумору.

Висновки до третього розділу

У післявоєнний період, попри тиск з боку тоталітарної системи, Остап Вишня продовжував працювати й своїми найкращими творами викликати сміх у читачів. Ним були створені памфлети, фейлетони, усмішки, гуморески, нариси, оповідання для дітей. Тематика творів після ув'язнення була спрямована проти фашизму та «буржуазних націоналістів». Звичайно, партія та уряд вимагали розв'язувати свої питання, тому творчі обставини були несприятливі для гумориста.

Особливе місце в літературній діяльності Остапа Вишні займала тема любові до рідної природи, її краси. У 1946 році письменник створив цикл «Мисливських усмішок» – неперевершених за своєю майстерністю творів. Проаналізувавши усмішки лірико-романтичного спрямування, можна зауважити, що вони всі мають подібну композиційну будову: 1) підбір екіпіровки для полювання; 2) опис краси природи; 3) вибір способів

полювання; 4) виконання народних пісень у засідці; 5) щасливе повернення додому з трофеєм, купленим на базарі. Остап Вишня, майстерно змальовуючи своїх романтичних персонажів, їхні комічні пригоди, створюючи високохудожні картини природи, використовував такі художні засоби: влучна підміна звуків птахів словами з подібним звуковим комплексом; використання речей у плані, різко відмінному від того, для чого вони призначені; неодноразове повторення слів, що передають одну й ту ж ситуацію, звуконаслідувальні слова; рядки з народних пісень; епітети, метафори, порівняння, персоніфікація та ін. Саме в цих усмішках герой виступає ліриком, романтиком, природолюбом, для нього головним є не мисливський трофей, а спілкування з природою.

Проаналізувавши усмішки авантюрно-пригодницького спрямування, можна сказати, що вони мають теж однакову композиційну будову: 1) визначення типів мисливців (початківець, досвідчений та ін.); 2) описи способів полювання; 3) кульмінацію (подвиги та мисливські трофеї); 4) мисливські поради, звички, прикмети, вигадки; 5) мисливець і родина (її ставлення до полювання); 6) гастрономічні особливості полювання. Зображуючи мисливців, які прагнуть свободи і слави, Остап Вишня вдало використовував ситуаційні та словесні засоби гумору. Це зображення брехні, яку видають за правду, творення ситуацій-нісенітниць, гіперболізація подій, персоніфікація. Також в усмішках часто вживані повтори слів, звуконаслідувальні слова, спотворені звукові комплекси, метафори, епітети, порівняння, фразеологізми, слова іншомовного походження тощо. Письменник щедрий на гумор, іронію та сатиру. Його герой постає перед читачем шукачем пригод, різноманітних авантур.

Отже, розкривши поетику національного полювання українців, Остап Вишня створив образи благородних, розумних, кмітливих людей, які щиро любили й охороняли природу, милувалися її красою, мріяли про різні пригоди. Духовний потенціал «Мисливських усмішок» — любов до рідної природи, вміння бачити її красу, збереження її для нащадків, засторога від браконьєрства.

ВИСНОВКИ

На початку 20-х років ХХ ст. відбулося творче піднесення в українській сатирі та гуморі. Майстрами цього жанру на той час були В. Блакитний, С. Пилипенко, Остап Вишня, Кость Котко, Юрій Вухналь, П. Капельгородський, С. Чмельов, В. Ярошенко та ін. Саме В. Блакитному та Остапові Вишні довелося працювати в періодичній пресі, друкувати свої сатиричні твори. Розвивалися такі жанри: революційна сатира (сатиричні фейлетони та памфлети); сатирико-гумористична байка (пародії, гуморески, усмішки, реп'яшки); вірші. Засновані були часопис «Червоний перець» та журнал «Шершень», які значно допомогли у розвитку сатиричних і гумористичних жанрів. Системно друкувалися бібліотечні серії «Масова гумористична бібліотека» (ДВУ), «Весела книжка (Плужанин)». Письменники висвітлювали гострі соціальні проблеми та негативні суспільні явища такі, як: лицемірство, кар'єризм, окозамилування, прислужництво, переродження колишніх революціонерів у партійних функціонерів, неприйнятність позиції митця-лакувальника.

У 30-х роках ХХ століття почалися соціально-політичні кампанії, що обмежували тематику і гостроту публікацій сатириків, зникають імена популярних письменників зі сторінок періодики. Журнал «Червоний перець» втягується в політичну боротьбу. Микола Хвильовий закінчив життя самогубством. Згодом ув'язнили Остапа Вишню та інших митців сатиричних жанрів.

У збірці «Вишневі усмішки сільські» (1924) Остап Вишня порушував проблеми національної ідентичності українського села. У фейлетоні «Демократичні реформи Денікіна» письменник закликав селян бути обачними, наголошував на тому, що треба вміти розрізняти ворогів зовнішніх і внутрішніх, закликав обирати власний шлях розвитку.

В усмішці «Подорожні враження» порушені такі проблеми: доцільність змички міста й села, транспортні негаразди, культура спілкування та культура поведінки селянина. Остап Вишня щиро сподівався, що соціально-побутові умови покращаться, селяни зможуть їздити комфортно та жити в добробуті.

В усмішці «*Земля обробки потребує*» Остап Вишня порушив такі проблеми: ледарство та безініціативність селян, байдуже ставлення селян до землі в умовах нової дійсності. Письменник прагне побачити в кожній людині особистість, наголошує на важливості самоідентичності українців, що формує духовний потенціал нації.

Тема усмішки «*Жінвідділ*» знайомить читача з новою на той час гендерною проблематикою. У творі порушено проблеми народної педагогіки, рівності жінок з чоловіками в правах, ставлення до релігії.

В усмішці «*Село-книга*» письменник формує нове ставлення до друкованого слова. Автор іронізує над тим, що за два роки не змогли книжку до села довести, прийдеться чекати ще стільки ж. Остап Вишня закликає владу сприяти освіті селян, уважно ставитися до молодого покоління.

Остап Вишня в усмішках про життя українського села використав контрастні ситуації, гумористичні портрети, образні порівняння, лексику різних стилів, слова російської мови, мовну індивідуалізацію героїв.

Особливе місце у формуванні духовного потенціалу українців належить усмішкам Остапа Вишні про національний характер («*Чукрен*», «*Чухраїнци*») та про українізацію. Тематика збірки «*Українізуємось*» (1926) – недалекоглядність і необов'язковість українців, їхня неповага до себе, нерозважливість і невміння робити висновки з помилок. Гуморист висміяв п'ять рис національного характеру українців, засудив недбальство у ставленні до рідної мови й культури, наголошував на необхідності розвитку і впровадження української мови в національне користування. Остап Вишня в усмішках про українізацію створив парадоксальні ситуації, увів елементи вимислу й фантастики, широко використав прийом гіперболізації, поєднав лексику різних стилів, створив авторські неологізми, використав живу розмовну мову, прислів'я, приказки.

Відбувши десятирічне ув'язнення й вийшовши на волю в 1943 році, Остап Вишня продовжував писати під тиском уряду й партії. Збірка «*Мисливські усмішки*» (1946) – найкраща в післявоєнний період. Саме

на полюванні Остап Вишня відпочивав від нагляду представників системи, почував себе людиною. Сильова палітра «Мисливських усмішок» Остапа Вишні дає підстави наділити цей жанр як ознаками гуморески, так і ознаками лірико-романтичного оповідання і навіть новели. З огляду на таку різностильовість, усмішки на тему мисливства було поділено на дві групи: лірико-романтичні та авантюрно-пригодницькі.

В усмішках першого типу герой виступає ліриком і романтиком, який любить спілкування з природою. Ці усмішки мають приблизно однакову композиційну будову: 1) підбір екіпіровки для полювання; 2) опис краси природи; 3) вибір способів полювання; 4) виконання народних пісень у засідці; 5) щасливе повернення додому з трофеєм, купленим на базарі.

В усмішках другого типу герой виступає шукачем пригод, авантюристом. Композиційна будова цього типу усмішок дещо відрізняється від лірико - романтичних: 1) визначення типів мисливців (початківець, досвідчений та ін.); 2) описи способів полювання; 3) кульмінація (подвиги та мисливські трофеї); 4) мисливські поради, звички, прикмети, вигадки; 5) мисливець і родина (її ставлення до полювання); 6) гастрономічні особливості полювання. Змальовуючи пригоди мисливців, створюючи образи дотепних героїв, які люблять і охороняють природу, знають безліч смішних історій, Остап Вишня вдало використовував ситуаційні та словесні засоби гумору та сатири.

Письменник своїми усмішками закликав людей любити й охороняти природу, вчив бачити її красу, застерігав читачів від бездумних вчинків. Засудження тоталітарної системи, яка відривала українців від національного ґрунту, збереження національної ідентичності української людини в умовах формування нового суспільного ладу, захист її гідності, достойного рівня життя, наголошення на необхідності знати рідну мову, історію – у цьому духовний потенціал усмішок Остапа Вишні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бажан О. І. «Все життя гумористом! Господи! Збожеволіти можна від суму!»: до 125-річчя від дня народження Остапа Вишні. *Голос України*. 2014. 13 грудня. С. 12.
2. Бернадська Н. І. Остап Вишня: Основні віхи життя і творчості. «Українознавчі» усмішки Остапа Вишні, «Мисливські усмішки». Українська література ХХ ст. : навч. посіб. Київ: Знання-Прес, 2004. С. 65–70.
3. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності. Київ : Либідь, 2006. 272 с.
4. Білодід І. К. Словник української мови : в 11 т. АН УРСР. Інститут мовознавства. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 2. С. 194.
5. Білодід І. К. Словник української мови : в 11 т. АН УРСР. Інститут мовознавства. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 9. С. 61.
6. Білодід І. К. Словник української мови : в 11 т. АН УРСР. Інститут мовознавства. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 10. С. 491.
7. Білоус Г. І. «Подай свій хліб – і я скажу, хто ти...» : До 110-річчя від дня народження Остапа Вишні. *Вітчизна*. 1999. № 11–12. С. 131–140.
8. Борисов В. В., Тхоржевський Д. О. Вимірювання рівня розвитку складових національної свідомості особистості. *Педагогіка і психологія*. 1999. № 3. С. 32–34.
9. Вирост Й. С. Національна свідомість. Проблеми визначення і аналізу. *Філософська і соціологічна думка*. 1989. № 7. С. 23–31.
10. Вишня Остап. «Ех і життя мотузяне! Терпи, козаче...» : Із родинного листування (1933-1943). *Вітчизна*. 1989. № 11–12. С. 134–147.
11. Вишня Остап. Мисливські усмішки: для серед. та ст. шк. віку. Київ : Національний книжковий проект, 2012. 272 с.
12. Вишня Остап. Твори : в 4 т. Київ : Дніпро, 1988. Т. 1 : Усмішки, фейлетони, гуморески, 1919–1925. 526 с.
13. Вишня Остап. Твори : в 4 т. Київ : Дніпро, 1988. Т. 3: Усмішки, фейлетони, гуморески, 1944–1950. 606 с.

14. Вишня Остап. Твори: в 4 т. Київ : Дніпро, 1988. Т. 4: Усмішки, фейлетони, гуморески, 1951–1956; 3 неопублікованого: 1934–1943: Чиб'ю; Матеріали к истории Ухтинской экспедиции, 1934 год; 3 листування. «Думи мої, думи мої» (Щоденникові записи). 606 с.

15 Вишня Остап. Українські письменники. Довідник. Київ : Велес, 2013. С. 31–35.

16. Вишня Остап. Якби моя бабуся встали. Вибрані твори. Київ : Веселка, 1976. 160 с.

17. Вілісова І. Д. Остап Вишня. Засоби гумору в усмішці «Моя автобіографія», 11 клас. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2013. № 22–24. С. 19–25.

18. Вірич Н. В. Духовний потенціал гумору у формуванні особистості в прозі В. Нестайка. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка: Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2017. Випуск 43. С. 13–17.

19. Гаєвська Н. М., Пилипей О. В., Стрюк Л. Б. Микола Хвильовий : навч.-метод. посіб. Київ : «Логос», 2015. С. 26.

20. Галич О. А., Назарець В. М., Васильєв Є. М. Теорія літератури. Київ, 2001. С. 344–346.

21. Гальченко С. А. «Автобіографія Остапа Вишні» (з камери № 15). *Січ*. 1999. № 12. С. 12–19.

22. Гальченко С. А. Горьована путь Остапа Вишні. *Січ*. 1989. № 12. С. 104–106.

23. Гірняк Й. Й. З Остапом Вишнею у таборах. Уривки зі спогадів. *Україна*. 1989. № 41. С. 15–17.

24. Гірняк Й. Й. З Остапом Вишнею у таборах. Уривки зі спогадів. *Україна*. 1989. № 42. С. 16–19.

25. Гріга О. М. Великий життєлюб: Остап Вишня. *Дивослово*. 2005. № 4. С. 28–31.

26. Дзеверін І. І. Остап Вишня. Українські радянські письменники: критичні нариси. Київ, 1958. С. 56–100.

27. Дузь І. М. Остап Вишня. Нарис про творчість. Київ;, Одеса : Вища школа, 1989. 184 с.
28. Жуковська О. І. У табірній зоні. *Літературна Україна*. 1989. № 27. С. 4.
29. Журавський А. Ф. «Скажіть усім, що я не ворог народу...». Трагічна «десятирічка» Остапа Вишні. *Літературна Україна*. 1988. № 23. С. 6.
30. Задорожній А. В. Розвиток поняття «духовність» у структурі ціннісно-сміслової картини світу : Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. праць. Кривий Ріг : НДПУ, 2012. Вип. 34. С. 243–251.
31. Зуб І. В. Остап Вишня. Нарис життя і творчості: монографія. Київ, 1989. 239 с.
32. Зуб І. В. Остап Вишня : «Ніякого злочину не вчинив...». *Літературна панорама* : зб. Київ : Дніпро, 1990. Вип. 5. С. 204–215.
33. Зуб І. В. Остап Вишня. Риси творчої індивідуальності. Київ : Наукова думка, 1991. 172 с.
34. Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії. Київ, 1993. 207 с.
35. Історія української літератури ХХ століття: в 2 кн. Перша половина ХХ ст. : навч. посіб. Київ : Либідь, 1998. Кн. 1. С. 358–367.
36. Історія української літератури ХХ століття: в 2 кн. Кн. 2 : навч. посіб. Київ : Либідь, 1994. Кн. 2. Ч. 1 : 1940-1950-ті роки. С. 268–290.
37. Кирилюк В. М. «Я сміявся і плакав з любові»: листи Остапа Вишні до Варвари Губенко. *Літературна Україна*. 2004. 26 лютого. С. 7.
38. Кирилюк В. М. «Я сміявся і плакав з любові»: листи Остапа Вишні до Варвари Губенко. *Літературна Україна*. 2004. 4 березня. С. 7.
39. Клочек Г. Д. Так що ж таке поетика? *Поетика*. Академія наук України. Ін-т літературознавства ім. Т. Г. Шевченка. 1992. С. 11.
40. Ковалів Ю. І. Історія української літератури : кінець 19 – поч. 21 ст. : підручник : у 10 т. Київ : ВЦ «Академія», 2013. Т. 5: У сподіваннях і трагічних зламах. 2017. 544 с.

41. Ковалів Ю. І. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. 608 с.
42. Ковалів Ю. І. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.
43. Ковалів Ю. І. Семантика усмішок Остапа Вишні в контексті експериментальної прози 20-х років. *Літературознавчі студії : збірник наукових праць. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Інститут філології*. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2011. Випуск 30. С. 51–59.
44. Коваль В. І. Донос. *Літературна Україна*. 1990. 19 квітня. С. 7.
45. Корнева С. Є. Менталітет: ментальність українського народу у соціально-побутовій казці. *Наукові праці Кам'янець-Подільського університету : Філологічні науки*. Випуск 15. Том 2. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2007. С. 43–47.
46. Косяченко В. Б. «Письменники так, проста не бувають...». Про Остапа Вишню. *Слово і час*. 1993. № 7. С. 19–24.
47. Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси (етнополітичний аналіз). Київ : Вища школа, 1998. 392 с.
48. Крищук В. П. Проза nonfiction : множинність емпіричного і теоретичного визначення національної ідентичності в полікультурному просторі. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського*. Миколаїв, 2017. № 2 (20), жовтень. С. 123–129.
49. Кульчицький О. С. Основи філософії і філософічних наук : монографія. Мюнхен; Львів, 1995. 347 с.
50. Лавріненко Ю. А. Остап Вишня. Українське слово : хрестоматія укр. літ. та укр. критики ХХ ст. Київ : Рось, 1994. Книга 1. С. 480–487.
51. Лесин В. М. Літературознавчі терміни: довідник. Київ : Рад. шк., 1985. 251 с.
52. Літературознавчий словник-довідник. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
53. Ломацький М. В. Національна свідомість: монографія. Київ : Наукова думка, 1995. 63 с.

54. Малюга Н. М. Створення комічного ефекту засобами словотворення (про мовне чуття Остапа Вишні). *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького національного університету*: зб. наук. праць. Кривий Ріг. 2016. Вип. 14. С. 214–225.
55. Мельник С. П. Особливості індивідуального почерку Остапа Вишні *Українська мова й література в сучасній школі*. 2013. № 4. С. 42–44.
56. Мовчан Ф. А. «Король українського тиражу 20-х років ХХ століття (Остап Вишня)». *Українська мова та література*. 1997. № 25–28. С. 18–22.
57. Насмінчук І. В. Іронія в публіцистиці Остапа Вишні після таборового періоду творчості. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка: Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. Випуск 43. С. 44–47.
58. Нельга О. Я. Теорія етносу: курс лекцій. Київ : Тандем, 1997. 276 с.
59. Пасічник Є. А., Бондаренко Ю. І. Школа: проблеми ментальності та національної свідомості. *Слово і час*. 1993. № 6. С. 70–77.
60. Підласий І. П. Ідеали українського виховання. *Рідна школа*. 2000. № 2. С. 17.
61. Помиткін Е. О. Психологічна діагностика духовного потенціалу особистості : посіб. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 144 с.
62. Присяжна Т. Ю. Сторінками життєпису Остапа Вишні. *Дивослово*. 1996. № 2. С. 42–45.
63. Пришва Б. Г. Засоби гумору в творах Остапа Вишні. Лінгвостилістичний аналіз. Київ : Вища школа, 1977. 117 с.
64. Пришва Б. Г. Комічні контрасти в гуморі Остапа Вишні . *Українська мова та література в школі*. 1970. № 10. С. 11–17.
65. Про Остапа Вишню: Спогади. Київ : Рад. письменник, 1989. 334 с.
66. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. *Українська література. 10–11 класи. Рівень стандарту*. Київ : Освіта, 2010.
67. Рильський М. Т. Про Остапа Вишню : у кн. Живий Остап Вишня. Спогади. Київ : 1966. С. 228.

68. Семенюк Г. Ф. Остап Вишня: національний подвижник і митець. *Літературознавчі студії: збірник наукових праць. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Інститут філології.* Київ : ВПЦ «Київський університет», 2011. Випуск 30. С. 6–9.

69. Сокіл Т. І. Творчість Остапа Вишні періоду заслання (1933-1944). *Українська література в загальноосвітній школі.* 2012. № 3. С. 45–48.

70. Сулима М. М. Остап Вишня в оцінці Олексія Полторацького. URL : http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14466/Sulyma_Ostap_Vyshnia_v_otsyntsi_Oleksiiia.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення 23. 04. 2019).

71. Хвильовий Микола. Твори: у 2 т. Київ : Дніпро, 1990. Т. 2. 925 с.

72. Цеков Ю. І. Остап Вишня: До 100-річчя від дня народження. Київ : Т-во «Знання» УРСР, 1989. 48 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вишня Остап. Дещо з українознавства: усмішка. URL : <http://prostir.co.ua/ostap-vyshnya-deshho-iz-ukrayinoznavstva-21203/>. (дата звернення 15.05.2019).
2. Вишня Остап. Твори : в 4 т. Київ : Дніпро, 1988. Т. 1: Усмішки, фейлетони, гуморески, 1919–1925. 526 с.
3. Вишня Остап. Твори : в 4 т. Київ : Дніпро, 1988. Т. 2: Усмішки, фейлетони, гуморески, 1925–1933. 461 с.
4. Вишня Остап. Твори : в 4 т. Київ : Дніпро, 1988. Т. 3: Усмішки, фейлетони, гуморески, 1944–1950. 606 с.
5. Вишня Остап. Твори : в 4 т. Київ : Дніпро, 1988. Т. 4: Усмішки, фейлетони, гуморески, 1951–1956; 3 неопублікованого: 1934-1943: Чиб'ю; Матеріали к истории Ухтинской экспедиции, 1934 год; 3 листування. «Думи мої, думи мої» (Щоденникові записи). 606 с.